

Univerzita Karlova  
Filozofická fakulta  
Ústav řeckých a latinských studií

## **Diplomová práce**

Bc. Adam Vaněk

**Atticistické slovníky římského období**

**Atticist Lexica of the Roman Period**

## **Poděkování**

Na tomto místě bych rád poděkoval své vedoucí diplomové práce, paní doc. PhDr. Dagmar Muchnové, CSc., za podporu, cenné rady a připomínky během vedení práce.

*Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.*

*V Praze dne 5.8., \_\_\_\_\_*

## **Abstrakt**

Tato práce pojednává o řeckých lexikografických dílech, která se zabývají zvláštnostmi attického nářečí, a atticistickými slovníky z doby císařské, z nichž dva nejvýznamnější – Frýnichova *Ekloga* a tak řečený *Antiatticista* – jsou rozebrány podrobněji. Cílem analýzy jsou rozdíly či společné vlastnosti, jejich způsob práce se slovním materiálem, definice spisovné attičtiny, kánon textů a případné vzájemné reakce obou autorů. Ostatní attické i atticistické slovníky jsou představeny prostřednictvím citací s překlady. Práce také stručně shrnuje dosavadní stav bádání v řecké lexikografii.

## **Klíčová slova**

Řecká antická lexikografie, atticismus, attičtina, Frýnichos, *Antiatticista*, Aristofanés  
Byzantský, Moiris.

## **Abstract**

This thesis analyses the ancient Greek lexica concerning the unique characteristics of the Attic dialects and the Atticist lexica. The two most important – The *Ecloga* of Phrynichus and the so called *Antiatticist* – are put through the analysis of the differences or similarities they have, how they work with the lexical material, how they define the Standard Attic language, what canonical text they operate with and how would the authors have reacted to each other. The other Attic and Atticist lexica are described by quotes with translations. The thesis also summarizes the present status of research in Greek lexicography.

## **Keywords**

Ancient Greek lexicography, Atticism, Attic Greek, Phrynichus, Antiatticist, Aristophanes of Byzantium, Moiris.

## Obsah

1	Úvod.....	8
2	Stav bádání.....	11
3	Atticismus .....	14
3.1	Stručný nástin atticismu a druhé sofistiky .....	14
3.2	První attické slovníky – inspirace pro atticisty .....	16
3.3	Přehled atticistických slovníků .....	23
4	Srovnání Antiatticisty a Frýnichovy Eklogy .....	38
4.1	Antiatticista .....	38
4.2	Frýnichova Ekloga .....	41
4.3	Ekloga a Antiatticista: Srovnání slovníků .....	46
4.3.1	Struktura lemmat.....	47
4.3.2	Možné reakce autorů.....	53
4.3.3	Nejčastější jazykové jevy.....	56
4.3.4	Kánon atticismu .....	60
4.3.5	Cíle obou slovníků .....	63
5	Shrnutí.....	66
6	Bibliografie .....	67

## **Zkratky**

Veškeré zkratky jmen antických autorů a jejich děl jsou uvedeny podle úzu, jak jej definuje řecko-anglický slovník Liddel-Scott-Jones. Pouze v případě méně známých autorů či děl uvedeno celé jméno nebo celý název. Odkazy na sekundární literaturu jsou v poznámkách pod čarou uváděny pouze s rokem vydání a číslem stránky, případně uváděny bez čísla stránek, pokud se jedná o on-line zdroj – kompletní bibliografické údaje jsou poté uvedeny na konci této práce v příslušné kapitole.

# 1 Úvod

Tato práce se věnuje antické lexikografii, tedy tématu, které je na poli klasické filologie spíše méně známé. Ačkoli se jedná o odvětví zachované velice fragmentárně a mnohdy jen zprostředkovaně, i tak je dosti široké jak tématicky, tak chronologicky. Snahy vědecky popisovat významy řeckých slov se objevily již ke konci klasického období v antickém Řecku v podobě scholií a později slovníků zaměřených nejdříve na jednotlivá díla, např. homérské eposy, attická dramata, řeči apod.; k těm se dále přidaly přehledy nářečních výrazů, tématicky zaměřené slovníky, a nakonec rozsáhlé všeobecné slovníky v pozdní antice, a to buď slovníky výkladové (exegetické) či popisující původ slova (etymologické) na něž vzápětí navázala byzantská lexikografická tradice.<sup>1</sup>

Tato práce se zaměřuje pouze na jedno téma, které je však velice významné – atticismus, tedy puristické hnutí, které dominovalo nejvíce v prvních stoletích n.l. za období císařského Říma. Jeho představitelé prosazovali obnovu starého attického nářečí v řecké literatuře a jeho stylů oproti obecné řečtině, koiné. Je všeobecně známo, že tento přístup řeckých kulturních elit k vlastnímu jazyku měl dalekosáhlé následky pro vývoj jazyka i kultury v dalších staletích, neboť atticismus tématicky tvořil jeden ze základních pilířů byzantské vzdělanosti. Základem těchto teorií jsou díla gramatická a také i lexikografická.

Zejména v českém prostředí bylo lexikografii věnováno minimum pozornosti, a proto je užitečné zpracování základního přehledu atticistické lexikografické literatury a vědecký rozbor některých jejích problémů. Stále se jedná o málo probádané téma, neboť ačkoli byly některé slovníky nedávno opět vydány a opatřeny kvalitními studiemi a pečlivým kritickým aparátem, některá jiná díla na své přepracování teprve čekají, neboť jejich vydání jsou již velice zastaralá a nepracují s novými poznatky v bádání, k nimž mezitím došlo nebo jsou některá vydání obsahují různé omyly a vyžadují úpravy. Případně některá díla ještě vydána nebyla.

Rozbor antického lexikografického díla (jakéhokoli, nejen atticistického), vypracování studie a jeho kritické vydání, včetně studie o rukopisné tradici, je však mimořádně pečlivá, doslova mravenčí práce, která někdy zabere i dlouhá léta, neboť skutečně je třeba posoudit doklad a

---

<sup>1</sup> Více viz Tolkihn (1925), str. 1540nn.



situaci ne-li každého jednotlivého slova v rukopise.<sup>2</sup> Tato skutečnost i vysvětluje, proč zpracování lexikografického materiálu probíhá velice pozvolna a zrovna v tomto případě je na poli bádání doba desetiletí jedním okamžikem. Ještě donedávna platilo, že řecké antické slovníky vyšly někdy na počátku 19. století<sup>3</sup>, ale vydání z posledních dekád 19. století jsou již poměrně nová. Tato situace se změnila teprve nedávno, když začaly být slovníky vydávány v tematických řadách (viz kap. 2, SGLG). Ovšem díky zpracování mnoha nových studií na přelomu tisíciletí přestává platit naštěstí i tento fakt a časem se snad i lexikografie pomalu stane stejně živou disciplínou klasické filologie jako jiné.<sup>4</sup>

Nezměrná práce při zpracování řeckého antického slovníku popsaná výše je i důvodem, proč toto není smyslem této práce, neboť takové zpracování je mimo časový a odborný potenciál magisterského studia. Nicméně vypracování vývojového přehledu atticistických slovníků a rozbor některých jeho tezí je přínosné a užitečné, neboť, jak již bylo zmíněno, díky neustálým objevům nových pramenů nebo kvůli chybějícím zpracováním v našem badatelském prostředí je třeba tyto poznatky aktualizovat.

V této práci budou představeny všechny řecké slovníky, které se zabývaly atticickou řečtinou v dobách předcházejících císařské době a také všechny atticistické slovníky vzniklé až do 5. stol.n.l., případně zde budou alespoň zmíněny reference k příbuzným dílům, pokud jsou nějakým způsobem pro lexikografický atticismus důležitá. Ke každé osobě, k níž se váže autorství slovníku, bude stručně představen historický a kulturní kontext a nastíněna povaha lexikografického díla samotného: z každého díla, pokud bylo dochováno (ať již přímo nebo na základě rekonstrukce či svědectví z jiných děl), bude uvedeno několik ukázek. Každá tato ukázka je uváděna s citací zdroje buď podle portálu *Thesaurus Linguae Graecae Online*, případně podle knižního vydání konkrétního díla. Uváděné ukázky z lexikografických děl mají pod sebou rovněž i uvedené komentované překlady pro bližší ilustraci metodologie antických učenců. Každému z vyjmenovaných autorů bude věnováno podle stupně dochování více nebo méně prostoru buď na základě dochování nebo podle zajímavosti obsahu – z pohledu atticismu bude např. věnováno více prostoru autorům Ailiu Dionýsiovi, Pausaniovi či Moiridovi, neboť jejich díla jsou pro poznání atticistické lexikografie důležitější.

Jádro práce tvoří srovnání dvou nejvýznamnějších atticistických slovníků, tj. Frýnichovy *Eklogy* a tzv. *Antiatticisty*. Podle mého názoru představují obě díla nejtypičtější ukázkou

---

<sup>2</sup> Samozřejmě jsou tímto způsobem zpracovávány a vydávány všechna antická díla, nicméně u díla slovníkové povahy to vyniká o to více, je-li základní strukturou textu přehled slov a tématem vydání doložení, zda opravdu do konkrétního díla patří, nejedná-li se o interpolace apod.

<sup>3</sup> Zejména tzv. bekkerovské slovníky (něm. Bekkersche Lexika), což je alternativní pojmenování výše zmíněných *Lexica Segueriana* ve starší německé literatuře, objevuje se např. v *Realenzyklopädie der Altertumswissenschaft*.

<sup>4</sup> Podrobněji je o této situaci pojednáno v kap. 2 ohledně stavu bádání.

antagonismu mezi přísným a umírněným atticismem se zajímavými náznaky možných osobních sporů mezi autory obou slovníků. Nakolik obojí hraje roli, nastíní právě následující rozbor.

## 2 Stav bádání

Analýza, zpracovávání a vydávání lexikografických děl z antického období zažívá za poslední půlstoletí (což je v rámci náročnosti a redukováného zájmu o specializaci poměrně krátký časový horizont) výrazný rozmach.

Lexikografická díla byla (společně s gramatickými) předmětem zájmu prvních moderních badatelů již od renesance stejně jako jiná antická díla především díky své užitečnosti spočívající v zachovávání svědectví o mnoha ztracených slovech, dílech nebo i citacích. Bohužel během 19. století zájem badatelů o lexikografii spíše utichl. Zásadním milníkem byla činnost německého klasického filologa Immanuela Bekkera, který v rámci svých *Anecdota Graeca* vydal jako 1. svazek řady tzv. *Lexica Segueriana*, v nichž bylo takto poprvé vytištěno 6 řeckých slovníků. Ačkoli k nim Bekker nepřipojil žádné komentáře nebo studie,<sup>5</sup> pořídil tak jejich první moderní vydání a zpřístupnil je. Bekkerova díla jsou ale kvůli tomuto pouhému otištění pro vědecké požadavky ve 20. i 21. století již nedostačující nebo jsou již překonaná či neaktuální, neboť při jejich vyhotovení nebyly známé mnohé pozdější nálezy rukopisů, scholií, papyrů či souvislostí. Totéž platí i pro pozdější kritická vydání slovníků v 19. století, které pořídili např. *Richard Reitzenstein* (Filémónův slovník či příspěvky k řeckým etmologikám) nebo *Moritz Schmidt* (Hésychiův slovník). V některých případech byla některá díla vydána jen nekompletně (např. *Moiris*), případně vůbec, neboť byla považována za ztracená. Fragmentární dochování neumožňovalo efektivní zpracování antických slovníků a skutečnost, že dochování některých z nich bylo pouze v podobě odkazů či citovaných hesel rozestých napříč byzantskými slovníky, tuto situaci nijak neulehčovalo. I z toho důvodu vyžaduje kritické vydání a studie k lexikografickým dílům velmi pečlivou práci, analýzu mnoha pramenů, která může někdy trvat i několik desetiletí. To se týká všech lexikografických památek, nejen těch atticistických – např. Kurt Latte věnoval kritickému vydání Hésychiova slovníku polovinu svého profesního života a ze čtyř svazků vydal pouze dva.<sup>6</sup>

Renesanci na poli zájmu o antickou lexikografii podnítila ve 20. století německá škola. Prvním krokem moderního vydávání slovníků bylo v roce 1896 vydávání řady LG – *Lexicographi Graeci* v nakladatelství Teubner. Poté vyhotovil modernímu bádání vychovující zpracování atticistických slovníků včetně kritické studie v roce 1950 německý badatel *Hartmut Erbse*, které bylo věnováno rekonstrukci a studii slovníků Ailia Dionýsia a Pausanii. Tentýž badatel stál mimo jiné u zrodu řady *Sammlung griechischer und lateinischer*

---

<sup>5</sup> S výjimkou drobných poznámek pod čarou v případě porušených míst v rukopise.

<sup>6</sup> Na jeho práci navázal P.A. Hansen.

*Grammatiker* (SGLG) u německého vydavatelství de Gruyter, která se zaměřuje na vydávání nových studií a zpracování antických (nejen atticistických) lexikografických nebo gramatických děl.<sup>7</sup> První svazek řady vydaný v roce 1974 je právě Frýnichova Ἐκλογὴ zpracovaná Eitelem Fischerem. Ze stejného okruhu pochází i *Klaus Alpers*, který vydal (v téže řadě jako 4. svazek) v roce 1981 Órův slovník Ἀττικῶν λέξεων συναγωγὴ. Klaus Alpers ovlivnil i dále podněcoval či podporoval badatele ve vydávání dalších děl: jako 9. svazek řady byl v roce 1998 vydán Moiridův slovník (zpracoval *Dirk U. Hansen*) a v roce 2015 (jako 16. svazek) *Antiatticista* (zpracoval *Stefano Valente*). S výjimkou H. Erbseho, který v roce 1950 svou práci ještě sepsal latinsky, jsou již pozdější díla, vzhledem k původu badatelů, psána německy. Ale např. S. Valente publikoval studii o *Antiatticistovi* v angličtině, byť jinak píše téměř výhradně italsky. V současné době umožňuje a také především usnadňuje analýzu a zpracování lexikografických děl počítačová technologie. Elektronické materiály a snadnější přístup k digitálním vydáním starých, studií, TLG nebo dokonce i rukopisů umožňují rychlejší zpracování materiálu. Díky tomu je pro moderní badatele přitažlivější i antická lexikografie, která byla v dřívějších dobách na kritické zpracování velice náročná a zdlouhavá.

I přesto, že mnoha lexikografickým dílům se dlouho nedostávalo nových zasloužených zpracování, byla velmi často tématem odborných článků po celé 19. i 20. století – např. právě K. Latte, jehož bádání mělo velký význam pro chápání *Antiatticisty*. Články věnované atticistickým slovníkům píše např. Renzo Tosi nebo Christos Theodoridis, z 1. pol. 20. století je nutné jmenovat již zmíněného K. Latteho

Ačkoli se může zdát, že vzhledem k malému počtu dochovaných atticistických slovníků již pomalu není co zkoumat, stále existují díla, která na své zpracování ještě čekají nebo vyžadují úpravu, např. nové vydání Harpokrationova slovníku není kvalitní a nemůže být při studii užíváno samostatně.<sup>8</sup> Kvalitního zpracování a vydání se zatím nedočkal slovník atticisty Filémóna (viz. kap. 3.2), který je zatím k dispozici pouze ve studiích z let 1821 (Osann) a 1897 (Reitzenstein). Někteří moderní badatelé rovněž soudí, že např. Erbseho dílo (1950) již vyžaduje určité revize.<sup>9</sup> Totéž platí i pro *Onomasticon* Iúlia Polluka, který byl naposledy vydán v roce 1900 (Bethe). Tyto staré publikace jsou ve většině případů fyzicky velmi špatně dostupné, ale vzhledem ke stáří již často pozbyly autorských práv a dají se zcela legální cestou získat v elektronické formě na internetu – nejčastěji na portálu <https://archive.org/>,

---

<sup>7</sup> Přehled na stránkách <https://www.degruyter.com/view/serial/16654>

<sup>8</sup> Dickey (2007), str. 94.

<sup>9</sup> Dickey (2007), str. 99.

který mj. hromadně digitalizuje texty převážně z knihoven nacházejících se na území Spojených Států.

### 3 Atticismus

#### 3.1 Stručný nástin atticismu a druhé sofistiky

Atticismus jakožto puristické hnutí, a to jak stylistické, tak jazykové, se poprvé projevil již v době helénismu. Předcházela mu rozvoj helénistické literatury v podobě nové komedie, experimentální alexandrijské lyriky či oslavného řečnictví na počest králů a jejich dvora – tato literární tradice se živě vyvíjela dále a jejím jazykem byla obecná koiné. Zejména na poli řečnictví se velice projevil experimentální styl vyžívající se ve vyumělkovanosti až nabubřelosti, který byl nejvíce pěstován především na území Malé Asie, a proto je nazýván „asianismem“ (nejedná se však o antický pojem, toto označení je teprve produktem moderní klasické filologie).<sup>10</sup> Omezená možnost politických zápasů či projevování vlastních názorů v důsledku úpadku tradičních městských států měla zároveň za následek např. i omezení témat na poli řečnictví, které se tak plně zaměřilo pouze na řeči pochvalné (tzv. epideiktické řečnictví), v nichž bylo ustoupeno od periodické řeči, nýbrž byl větší důraz kladen na rytmiku, krátké věty a zaměření na akustickou podobu. Jindy byly řeči tohoto stylu v duchu oné výše zmíněné nabubřelosti přeplněné emocemi a bombastickými metaforami. Tronský tyto řeči asijského stylu označuje dokonce za „prozaický dithyramb“.<sup>11</sup>

Vedle asijského stylu se formoval i nejprve umírněnější a tradičnější styl vycházející z attické literatury, který se snažil o návrat a obnovu klasických vzorů: určitá skupina učenců a umělců helénistického světa neuznávala ani nové proudy, ani novou podobu jazyka, považovala je za úpadkové a samoúčelné a vrcholem umění pro ni byla literární tvorba klasického období v Athénách a literární attičtina představovala vrchol jazykové úrovně, ke které se chtěla navrátit. Tyto klasiky nazývali ve starověku „starými“ (παλαιοί). Atticismus si kladl za cíl reformu literárního jazyka, byť se nutně musel projevit i v mluvené formě, neboť tolik ovlivněné řečnictví bylo ve starověku více určené pro poslech než pro četbu. Jelikož se však jednalo o uzavřenou kapitolu literární a jazykové fáze vývoje, byl materiál k inspiraci velice omezený v podobě velmi úzkého kánonu přijímaných autorů, jejichž styl byl dostatečně „čistý“.

Jako všeobecně uznávaný literární styl se atticismus prosadil teprve v císařském období (viz níže), a tím pádem se také rozvinula slovníková činnost s úmyslem poskytnout příruční kompendia pro správné vyjadřování. Prestiž atticismu umožňující jeho rozmach byla nepochybně motivovaná kulturními i politickými poměry v tehdejší době, neboť římská nadvláda, ale zároveň podpora řecké kultury např. ze strany císaře Hadriána nebránila Řekům

---

<sup>10</sup> Adamietz (1992), str. 1114.

<sup>11</sup> Tronskij (1951), str. 326.

odkazování ke své slavné minulosti, a tedy i tehdejšímu literárnímu jazyku.<sup>12</sup> Pro nástin tendencí je ovšem zajímavé stručně projít i lexikografická díla helénistického období zabývající se attickým nářečím. Ačkoli se tehdy jednalo spíše o díla popisná, tedy pro účely popisu zvláštností v attickém nářečí nebo čistě pro (možná jen školní) pomoc pro porozumění při četbě starší literatury, jsou pro pozdější atticismus velice důležitá, neboť jejich materiál, obsah a zejména metoda jejich autorů při jejich sestavování byla pro pozdější atticisty vzorem a dalším zdrojem pro inspiraci, případně polemiku. Proto zde budou stručně předvedeny i následující slovníky. Pro přehlednost je možné tyto starší slovníky attického nářečí označit jako *attické slovníky deskriptivní* a pozdější atticistická díla za *attické slovníky preskriptivní*. K rozmachu atticismu výrazně přispěla římská nadvláda v řeckém světě, neboť jak Řekové, tak Římané obdivovali slavnou řeckou minulost, již se snažili v umění znovu obnovit. Zejména císař Hadrianus se stal velkým mecenášem v Athénách a všemožně podporoval řeckou kulturu a vzdělanost. Tento obrat do minulosti se však nutně projevil i v konzervativních přístupech v literatuře a jazyce a nápodobou stylů 5-4. stol.n.l. Atticismus byl tedy především snahou o reformu literárního jazyka a nápodobou „starých“ (tedy attických autorů). Podle tehdejšího přístupu platila znalost klasických literárních děl a jejich jazyka za známku vzdělanosti, která se tak mohla nápadně ukázat. Pro ukázkou lze zmínit např. Filostrátův životopis Apollónia z Tyány (1. stol.n.l.), kde je vyzdvižována chytrost mladého Apollónia mimo jiné i tím, že mluvil attickou řečtinou:

**Philostratus Sophista, *Vita Apollonii* 1.7.1nn**

Προῖὼν δὲ ἐς ἡλικίαν, ἐν ἧ γράμματα, μνήμης τε ἰσχυρὸν ἐδήλου καὶ μελέτης κράτος, καὶ ἡ γλῶττα Ἀττικῶς εἶχεν, οὐδ' ἀπήχθη τὴν φωνὴν ὑπὸ τοῦ ἔθνους...

*Když dosáhl věku, kdy probíhá učení, vynikal bystrou myslí a dobrou pozorností, mluvil atticky a vyhýbal se výrazům z lidové řeči...*

Za tohoto přístupu se těšila stará attičtina a snaha o její oživení účtě a mnoho učenců se věnovalo jejímu studiu a výkladu. Vedle literární a řečnické činnosti, v níž v císařském období nejvíce vynikli Dión z Prúsy a Ailios Aristeidés<sup>13</sup>, existovala i činnost gramatická a lexikografická, kterou se tehdejší učenci snažili attičtinu prozkoumat a pokud možno definovat i odborně a následně i normativně; pozdější vzdělanci totiž atticismus začali považovat za jediný možný literární styl v řečtině a inovativní proudy helénistického období a

<sup>12</sup> Pantelia (2013).

<sup>13</sup> Více viz Canfóra (2004), str. 593nn.

tvorbu v obecné koiné považovali za druhořadou. Kvůli těmto tendencím se začala literární řečtina oddalovat od lidového jazyka. Literární jazyk se pak v následujících staletích nadále mluvené řeči vzdaloval a následky této diglosie jsou stále přítomné i v současné řečtině.

Centry gramatického bádání byly školy v Alexandrii a Pergamu. Obě se v průběhu helénismu věnovaly i analýze attického nářečí, a proto mohli učenci obou škol stavět svá pojednání na dobrých základech. Žáci však mezi oběma školami často přecházeli nebo mezi sebou polemizovali i v rámci jedné školy a jednalo se spíše o otázku prestiže konkrétního institutu, atticismus jako směr vycházel více méně z činnosti obou škol rovnocenně.<sup>14</sup> Rovněž na poli lexikografie převzal postupně atticismus vedení, zhruba od doby Haridánovy do poloviny 3. stol. n.l. byly vytvářeny slovníky zaměřené na attickou řečtinu, případně její vymezování vůči ostatním varietám. Vzhledem k tomu, že se psaný projev velice často projevoval v oblasti řečnictví, byly tyto „attické slovníky“ (Ἀττικαὶ λέξεις, příp. γλῶσσαι) v byzantském období mnohdy označovány za „slovníky řečnické“ (λεξικὰ ῥητορικὰ), neboť byly nejčastěji využívány právě pro výuku řečnictví (potažmo stylistiky).

### 3.2 První attické slovníky – inspirace pro atticisty

Stylistický a lexikografický atticismus nevznikl bez předchozích podnětů. Již v helénistickém období předznamenala tento směr tvorba několika významných učenců z Alexandrie a Pergama, kteří se attickým nářečím částečně zabývali i po lexikografické stránce. Ačkoli tehdy s největší pravděpodobností nebyly při sepisování přehledů attických zvláštností v lexiku hlavním tématem puristické úmysly, ale spíše upozornění na možné nářeční rozdíly či archaismy znesnadňující četbu klasických (resp. attických) autorů, ukázala tato učenecká tvorba směr a poskytla pro pozdější atticisty základní materiál a postup pro jejich vlastní činnost.

Nejstarším a zároveň nejvýznamnějším byl **Aristofanés Byzantský** (cca. 257-180), gramatik a ředitel alexandrijské knihovny přibližně mezi lety 195-180 př.n.l., jenž proslul zejména pro svou katalogizační a editorskou činnost. Údajně měl sepsat dílo Λέξεις<sup>15</sup>, přehled „náročných“ slov, rozdělených podle tématických okruhů, ať již žánrově nebo lokálně či nářečně specializovaných. Zda součástí tohoto souboru byly i podtituly nazvané přímo λακωνικαὶ γλῶσσαι či ἀττικαὶ λέξεις, nebylo potvrzeno<sup>16</sup>. Naneštěstí není ani možné přímo tento spis prozkoumat, neboť se jako většina lexikografických děl téměř nedochoval a

<sup>14</sup> Tolkiehn (1925) se však domnívá, že atticisté spíše navazovali na odkaz pergamské školy. (str. 2453).

<sup>15</sup> Někdy též nazývány γλῶσσαι (např. v citacích u Hésychia).

<sup>16</sup> Tolkiehn (1925), 2439



svědectví jsou o něm nepřímá skrze fragmenty sekundárně dochovanými v dílech od Érótiána, Eustathia (u něj nejčastěji), Athénaia či Hésychia (výťah z jednotlivých okruhů se též dochoval v jednom athoském kodexu, který objevil E. Miller).<sup>17</sup> Tyto fragmenty jako první seřadil a vydal A. Nauck v roce 1848 v Halle. Tato sbírka však nedávno byla aktualizována v rámci Sbírký *Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker*.

Pro pozdější dobu bylo Aristofanovo dílo významné především díky své metodologii – i na základě fragmentů lze pozorovat, že se snažil lexikální materiál – pro účely aktuální analýzy např. pro attický dialekt – co nejsvědomitěji shrnout a podat výklad významu jednotlivých slov a jejich odlišnost od pozdější obecné řečtiny, přičemž jako zdrojů užíval díla klasických autorů. Zaměřoval se mimo jiné i na rozdíly mezi výrazivem attickým a homérským.<sup>18</sup> Aristofanova tvorba a metodika se stala pro činnost pozdějších učenců předobrazem a mimo jiné vytyčila směr a způsob právě i pro atticisty a jejich díla, kteří čerpali buď přímo z jeho tvorby nebo z jiných dřívějších děl inspirovaných jeho činností. Díky svědomité práci bývá Aristofanés Byzantský označován za zakladatele starověké vědecké lexikografie.<sup>19</sup> Pro představení jeho badatelské činnosti lze uvést následující příklady, z nichž první je dochován z Érótiána:<sup>20</sup>

338 (XXIX p. 186 N.) δίοπος

Erot. 31,6 N.: δίοπω τῷ τῆς νηὸς ἐπιμελητῆι (παρὰ τὸ διοπτέειν). ἀττικὴ δὲ ἡ λέξις, κειμένη καὶ παρ' Ἀριστοφάνει ἐν ἀττικαῖς λέξεσι καὶ παρ' Αἰσχύλῳ ἐν Σισύφῳ (fr. 232 N. = 382 M.) καὶ Εὐριπίδῃ ἐν Ἴππολύτῳ (fr. 447 N.)

*diopos – kapitán*

*slovem diopos se míní správce lodi (odvozeno od diopteuein – dohlížet). Jedná se o attické slovo, nacházející se rovněž u Aristofana v Attickém slovníku a u Aischyla v Sisyfovi a u Eurípida v Hippolytovi*

Další příklad je dochovaný z Athénaia:<sup>21</sup>

340 A-E (XXVII p. 184 N.) ἱμαῖος, ὑμέναιος, ἰάλεμος, λίνος, αἴλιμος

---

<sup>17</sup> Cohn (1913), str. 579

<sup>18</sup> Tolkiehn (1925), 2440

<sup>19</sup> Cohn (1913), str. 579

<sup>20</sup> Slater (2010), str. 113

<sup>21</sup> Slater (2010), str. 114

Athen. 14, 619 b: Ἀριστοφάνης δ' ἐν ἄττικαῖς φησι λέξεσιν ἱμαῖος ᾠδὴ μυλωθρῶν. ἐν δε γάμοις ὑμέναιος. ἐν δὲ πένθεσιν ἰάλεμος. Λίνος δὲ καὶ αἰλινος οὐ μόνον ἐν πένθεσιν ἀλλὰ καὶ 'ἐπ' εὐτυχεῖ μολπᾷ', κατὰ τὸν Εὐριπίδην (H. F. 348).

*imaios, hymenaios, íalemos, linos, ailinos*

*Athen. 14, 619 b: Aristofanés v Attickém slovníku píše, že „imaios“ (je) písni mlynářů. Při svatbě se (písni říká) hymenaios. Při příležitosti smutku (se říká) íalemos. (Výrazy) linos a ailinos (je píseň) nejen při smutku, ale i při veselém tanci (tak to je) podle Eurípida*

Během helénistického období se dle svědectví dochovalo více děl nazvaných ἄττικαὶ λέξεις, která údajně shrnovala a vykládala a prozkoumávala zvláštnosti attické slovní zásoby ve všech ohledech.<sup>22</sup> Athénaios vícekrát cituje dílo περὶ Ἀττικῶν ὀνομάτων ἢ γλωσσῶν jistého **Filémóna Athénského** (žil okolo roku 300 př.n.l. – nezaměňovat s atticistou Filémónem, viz kap. 3.2.), zaměřené především na slovní zásobu attické komedie a dále na výrazy pro potraviny či různé předměty denní potřeby:

#### **Athenaeus, *Deipnosophistae*, 11.36.1-4**

ΕΦΗΒΟΣ. τὸ καλούμενον ποτήριον ἐμβασικοῖταν οὕτως φησὶ καλεῖσθαι Φιλῆμων ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ περὶ Ἀττικῶν Ὀνομάτων ἢ Γλωσσῶν. Στέφανος δ' ὁ κωμικὸς ἐν Φιλολάκωνί φησι (III 360 K)

*EFÉBOS, tak se nazývá tzv. pohár na pití, tak praví Filémón Athénský v díle O attických jménech a výrazech. Takto praví komik Stefanos ve Filokalónovi.*

S alexandrijskou školou podle tradice soupeřila škola pergamská, která byla zároveň i řečnickým centrem a jedním z míst, kde byl později v císařském období pěstován tzv. „asijský styl“. Ten byl známý svou velkou propracovaností a vyumělkovaností, kvůli čemuž mu jeho kritikové často vytýkali přílišnou umělost a emotivní bombastičnost na úkor srozumitelnosti – ačkoli soupeři asijského stylu byli právě atticisté, i přesto v Pergamu žili a působili během helénismu učenci zabývající se též slovníkovou činností, kterou někteří věnovali mimo

---

<sup>22</sup> Cohn (1913), str. 580.

jiné i zvláštnostem attického nářečí (např. i Démétrios Ixión, o němž viz níže, který z Pergama později přešel do alexandrijské školy).<sup>23</sup>

V lexikografické činnosti je okrajově připomínán také **Istros**, Kallimachův žák, jenž měl napsat dílo Ἀττικαὶ λέξεις. Do dějin se však více než lexikografickou prací vepsal činností historicko-antikvářskou. Sepsal mimo jiné i dílo zabývající se srovnáním jednotlivých atthid, tedy různých děl o historii Athén a Attiky, pojímající údajně 14 knih<sup>24</sup>. U Eustathia se o něm píše:

Φασὶ γοῦν οἱ παλαιοὶ, ὅτι οὐ μόνον τρεῖς ἡλικίαι, ἀρῆν, ἀμνός, ἀρνειός· καὶ ὅτι τοῦ ἀμνοῦ καὶ θηλυκὸν ἢ ἀμνῆ, πρόβατον αὐτὸ μέσον τῆ ἡλικία· καὶ ὅτι ἀμνῆ ἐνιαύσιον ἄρνα δηλοῖ· ἀλλὰ καὶ ὅτι Ἴστρος ἐν Ἀττικαῖς λέξεσιν, ἄρνα φησὶν, εἶτα ἀμνὸν, εἶτα ἀρνειὸν, εἶτα λειπογνώμονα.<sup>25</sup>

*Starší ovšem praví, že existují nejen tři stupně věku, arés, amnos, arneios· pro amnos existuje rovněž i ženský tvar amné, (což značí) skot uprostřed života· a že amné značí jednoroční jehně· ale rovněž i Istros v Attických slovech říká, že (se skot podle stáří dělí na) arnon, amnos, poté arneios, a poté leipognómón.*

U citace výše je pozoruhodné, že se objevuje v díle týkajícím se komentování Odysseje, tedy homérský jazyk – pro Eustathiovy účely bylo pravděpodobně nutné upozornit na zvláštnosti attického nářečí oproti lexiku homérské řečtiny.

Z pergamské školy u attalovského odvora proslul **Kratés z Mallu** svým dílem Περὶ τῆς Ἀττικῆς λέξεως (διαλέκτου). Byl současníkem alexandrijského gramatika Aristarcha ze Samothráky (tedy 1. pol. 2. stol. př.n.l.). Ve starověku byl znám také jako *Kratés Homérik* nebo *Kratés Filolog* (ve slovníku Suda; toto označení si zasloužil pro svůj údajně polemický postoj vůči alexandrijské škole). Svůj prvně jmenovaný přídomek si vysloužil pro svou činnost zaměřenou především na interpretaci a rozbor homérských děl. Jeho lexikografická činnost je však některými badateli považována za spornou, neboť je ještě dochováno svědectví o existenci jistého lexikografa Kratéta Athénského. Všechny dochované fragmenty

---

<sup>23</sup> Tolkiehn (1925), str. 2447.

<sup>24</sup> Olshausen (2006).

<sup>25</sup> Eust. Ad Odys. I, 53. 1-7. Istrosy poznatky připomíná rovněž i jednou Hésychios (lemma Ἀμάλλαι) a jedno homérské scholion (Villois. Illiad. K, 439).

díla o attických výrazech pocházejí z Athénaia a jsou neprůkazné, jako autor je zmiňován pouze „Kratés“. Některými badateli bývá lexikografická povaha díla zpochybňována.<sup>26</sup> Odkazy na Kratétovo dílo však mají podobnou stavbu jako jiné fragmenty antických slovníků, případně se zdají být lexikografické povahy:

**Ath. *Deipnosophistae*, 3.80.28nn.:**

ΘΑΡΓΗΛΟΝ, ὃν τινες καλοῦσι θαλύσιον – Κράτης δ' ἐν β' Ἀττικῆς διαλέκτου θάργηλον καλεῖσθαι τὸν ἐκ τῆς συγκομιδῆς πρῶτον γινόμενον ἄρτον.

*THARGÉLOS, jež někteří nazývají také Thalysios – Kratés praví v druhé knize o attickém nářečí, že tak nazývají první ze sklizně vytvořený chléb.*

Případně je citováno pouze jméno učence:

**Ath. *Deipnosophistae*, Epitome, 2,2.66.21:**

σαννάκρα. ὡς Κράτης φησὶν ἔκπωμα Περσικόν.

*Sannakra (je), jak praví Kratés, perský pohár.*

V rámci alexandrijské školy sepsal (mimo jiné) rovněž dílo nazvané Ἀττικαὶ γλῶσσαι Aristarchův žák **Apollodóros z Athén**.<sup>27</sup> Tomuto učenci je rovněž připisováno lexikografické dílo Ἑτυμολογούμενα (či Ἑτυμολογίαi), které je však někdy považováno za shodné se zmíněnými Ἀττικαὶ γλῶσσαι. Apollodórovi bývá připisováno autorství mnoha (nejen lexikografických) fragmentů, jejichž přiřazení je ovšem nejisté. Celkový rozsah jeho díla se tedy nedá při současném stavu bádání blíže určit.<sup>28</sup>

V helénistické době žil i učenec **Nikandros z Thyateiry**, který měl dle Harpokrationa sepsat dílo o athénských démech (περὶ τῶν δήμων) a také obsáhlý slovník pod názvem Ἐξηγητικὰ Ἀττικῆς διαλέκτου (nebo, podle Athénáia, Ἀττικὰ ὀνόματα). Slovník údajně čítající 18 knih se měl zabývat především zvláštním attickým názvoslovím pro různé pojmy či předměty především z attických komedií.<sup>29</sup>

---

<sup>26</sup> Tolkiehn (1925), 2447.

<sup>27</sup> Cohn (1913), str. 580.

<sup>28</sup> Engels (2006).

<sup>29</sup> Damschen (2006).

### Harp. 200.9:

**Μέδιμνος:** Δείναρχος ἐν τῷ κατὰ Καλλισθένους. μέτρον ἐστὶ ξηρῶν, οἶον πυρῶν ἢ κριθῶν, ἔχει δὲ χοίνικας μῆ', καθά φησι Νίκανδρος ὁ Θυατειρηνὸς ἐν τοῖς ἐξηγητικοῖς τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου.

*Medimnos: Deinarchos praví v (pojednání) podle Kallisthena: Jedná se o suchou míru, jako pro obilí či ječmene, má 48 choiniků, proti tomuto (názoru) hovoří Nikandros z Thyateiry ve výkladu attického nářečí.*

Ve 2. stol. př.n.l. působil **Démétrios Ixión**, pocházející z Adramyttia v Mýsii, který byl žákem Aristarchovým, ale později se vůči němu vymezoval a přešel k pergamské škole, pravděpodobně v době Kratéta z Mallu.<sup>30</sup> Kromě své komentátorské činnosti věnované Homérovi a Aristofanovi či polemických děl proti Aristarchovi sepsal i několik lexikografických děl,<sup>31</sup> z nichž jedno se také jmenovalo Ἀττικαὶ λέξεις. Jeho díla se téměř nedochovala, některé odkazy se dají najít u Athénáia, avšak odkaz konkrétně na attický slovník se (doposud) dochoval pouze ze scholií k Aristofanovi:

Δημήτριον πάντες τὸν Ἰξίονα λέγουσιν ἐν Ἀττικαῖς λέξεσιν ὡς γλῶσσαν ἐξηγεῖσθαι, ὅτι λαισποδίας ἐστὶν ὁ ἀκρατῆς περὶ τὰ ἀφροδίσια, ὥστε καὶ κτήνη σποδεῖν.

*Všichni praví, že tento obrat vyložil v Attickém slovníku Démétrios Ixión, že laispodias je osoba neschopná pohlavního styku, stejně jako (jsou) kastráti (neschopní) divokého chování.*

Slovník nazvaný Ἀττικαὶ γλῶσσαι nebo také φωναὶ měl rovněž napsat i jistý Theodóros. Sepsání slovníku attických výrazů se věnoval také **Hérakleón z Efesu**, jehož poznatky jsou šestkrát citovány Athénáiem, ačkoli název díla není uveden. Citace Hérakleónovy myšlenky je například uvedena v rámci Athénáiova výkladu slova κάρυα:

### Ath. *Deipnosophistae*, II, 38.1nn.:

ΚΑΡΥΑ. οἱ Ἀττικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς κοινῶς πάντα τὰ ἀκρόδρυα κάρυα λέγουσιν· Ἐπίχαρμος δὲ κατ' ἐξοχὴν (p 280 L) ὡς ἡμεῖς·  
καπυρὰ τρώγων κάρυ', ἀμυγδάλας.  
Φιλύλλιος (I 788 K)·

<sup>30</sup> Montanari (2006), a Tolkiehn (1925), str. 2448.

<sup>31</sup> Mimo jiné i slovníky Ἐτυμολογούμενα ἢ Περὶ τῆς Ἀλεξανδρέων διάλεκτου.

ῥά, κάρυ', ἀμυγδάλαι.

**Ἡρακλέων δὲ φησιν ὁ Ἐφέσιος· ‘κάρυα ἐκάλουν καὶ τὰς ἀμυγδάλας καὶ τὰ νῦν καστάνεια.’** τὸ δὲ δένδρον καρύα παρὰ Σοφοκλεῖ (fr. 688 N)·

καρύαι μελίαι τε.

Εὐβουλος (II 212 K)· ‘φηγούς, κάρυα Καρύστια.’ καλεῖται δὲ τῖνα καὶ μόστημα κάρυα.

*KARYA (oříšky). Attičané a jiní spisovatelé označují společně plody všech stromů jako karya · Především Epicharmos (říká) jako my:*

*Pojídající sušené oříšky – mandle.*

*Filyllios*

*Ovčí kůže, oříšky, mandle.*

**Hérakleón z Efesu prací· ‘slovem karya označovali i mandle, ale i dnešní kaštany.’**

*U Sofoklea „karya“ značí lísku.*

*„...a sladké lísky“*

*Eubúlos označuje plody dubu jako Karystia.’ Slovem karya označuje i mosténa<sup>32</sup>*

Z Hérakleónova díla pravděpodobně čerpal materiál pro svůj slovník Didymos. Výtah ze slovníku měl rozvněž pořídil Claudius. Bližší datace vzniku slovníku nebo Hérakleónova života není známá. Žil pravděpodobně někdy před 1. stol.n.l.<sup>33</sup>

---

<sup>32</sup> Slovo jinde nedoložené a neznámého významu. Dle kontextu nejspíše jakási dřevina.

<sup>33</sup> Fornaro (2006).

### 3.3 Přehled atticistických slovníků

Následující přehled stručně představí všechny známé atticistické lexikografy až do 5. století n.l., případně lexikografy, kteří sepsali slovník zaměřený na attické nářečí, a který sloužil jako případná inspirace pro jiné atticisty. Z jejich děl budou předvedeny ukázky pro ilustraci jejich metody práce. Ti nejvýznamnější (a nejdochovanější) budou podrobněji analyzováni a porovnání v následující kapitole.

Za „nejstaršího atticistu“ bývá považován (pravděpodobně v 1. stol. n. l žijící<sup>34</sup>) gramatik a řečník **Eirénaios** (zvaný též polatinštěle **Minucius Pacatus**, bližší původ jména není znám), žák metrika Héliodóra (který se sám pravděpodobně lexikografickým bádáním nezabýval).<sup>35</sup> Dle slovníku Suda (kde je též zmíněno – samozřejmě v řecké podobě – jeho latinské jméno – Πακᾶτος) měl napsat pět různých děl týkajících se attického nářečí z pohledu etymologie, stylu a jeho vymezení od jiných dialektů (konkrétně dórského a alexandrijského). Některá tato díla byla již řazena podle abecedy a objevuje se zde (přinejmenším v názvu díla) pojem „atticismus“.<sup>36</sup> Z toho důvodu je jmenován v díle Etymologicum Gudianum s přídomkem „Atticista“ (viz níže). Ačkoli přímá souvislost s pozdějším atticismem se na základě fragmentárnosti díla nedá přesně určit, i tak lze říci, že Eirénaiova tvorba pozdější směr v mnohém ovlivnila. Eirénaios sám však nebyl atticistou v puristickém smyslu – na základě fragmentů se nedá říci, nakolik byl „striktním“, naopak ve své tvorbě zdůrazňoval význam alexandrijského nářečí, jež chtěl prosadit na úroveň obecné řečtiny namísto koiné s iónskoattickým základem. Několik málo dochovaných fragmentů z Eirénaiova díla *περὶ Ἀττικῆς συνηθείας* představuje několik jeho myšlenek o attičtině, všímá si například slovesných tvarů, koncovek přídavných jmen či pozice přízvuku (viz následující příklady), v jedné citaci je i dochováno jeho přízvisko *atticista*:

#### **Theodosius *Canones isagogici de flexione verborum* 4.1.7:**

Εἰρηναῖος δὲ ὁ περὶ Ἀττικῆς συνηθείας γράψας φησὶ τοὺς Ἀττικοὺς τὰ τρίτα πρόσωπα τῆς τρίτης συζυγίας διὰ τοῦ ω λέγειν, ἔαν χρυσῶται, ἔαν γυψῶται, ἔαν στεφανῶται.

<sup>34</sup> Přesná doba jeho života pro nedostatek svědectví známá není.

<sup>35</sup> Tolkiehn (1925), str. 2441. a Sotera (2006).

<sup>36</sup> Díla týkající se attického nářečí se dle slovníku Suda nazývají: *περὶ Ἀττικῆς συνηθείας τῆς ἐν λέξει καὶ προσφῶδι* (3 knihy, údajně alfabetycky uspořádáno), 3 knihy *Ἀττικῶν ὀνομάτων* (dvě předchozí díla jsou podle některých badatelů dvě různá pojmenování pro totéž dílo), *περὶ Ἀττικισμοῦ*, *περὶ ἰδιωμάτων τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Δωριδος διαλέκτου*.

*Eirénaios, který sepsal dílo o běžné attické řeči, praví, že Attičané vyslovují třetí osobu třetí konjugace skrze „ó“, tedy „chrýsótai, gypsótai, stefanótai“.*

**Additamenta in Etymologicum Gudianum gamma.317.14 ` to Additamenta in Etymologicum Gudianum gamma.317.16 η:**

**Γνόφος** (Ps. 17, 10): παρὰ τὸ δονῶ καὶ τὸ νέφος δόνοφος, καὶ ἐν συγκοπῇ δνόφος καὶ γνόφος.

**Γνόφος**: ... οὕτως Εἰρηναῖος ὁ Ἀττικιστὴς < fr. 5 Haupt >.

**Gnofos**, od slovesa donó (třesu se, děsím se) a nefos (mrak) vzniká donofos, a při synkopě (pak) gnofos a dnofos.

**Gnofos**... Takto (praví) atticista Eirénaios.

**Scholion in Aristophanis Vespas v. 900:**

ὡς δὲ καὶ κλέπτον βλέπει. ἀντι τοῦ κλεπτικόν. Κλέπτον δὲ βαρέως Ἀττικοί, καθὰ καὶ **Εἰρηναῖός** φησιν.

*Tak se vidí slovo krádež slovem „klepos“. Namísto slova „kleptikos“. Slovo „kleptos“ vyslovuje s těžkým přízvukem Attičané, podle toho praví i **Eirénaios**.*

**Scholion Venetum in Aristophanis Plutum v. 75:**

**Εἰρηναῖος** φησι παροξυτόνως Ἀττικούς λέγειν τὸ μέθεσθε.

***Eirénaios** praví, že Attičané slovo „methesthe“ vyslovují s přízvukem na předposlední slabice.*

Za vlády císaře Hadriána žil **Iulius Vestinus** (Οὐρηστῖνος), který dle slovníku Suda měl napsat díla ἐκλογὴ ὀνομάτων ἐκ τῶν Δημοσθένους βιβλίων a ἐκλογὴ ὀνομάτων ἐκ τῶν Θουκυδίδου Ἴσαίου Ἴσοκράτους καὶ Θρασυμάχου τοῦ ῥήτορος καὶ τῶν ἄλλων ῥητόρων. Dle názvu se pravděpodobně nejedná o díla prvoplánově zaměřená na „atticismus“, ale na slovní zásobu úzkého kruhu attických autorů, proto je možné, že byl motivován stejnými úmysly jako atticisté. Vedle dvou výše zmíněných děl měl Vestinus údajně pořídit i výtah z Pamfilova<sup>37</sup>

<sup>37</sup> **Pamfilos** byl významný alexandrijský gramatik žijící v 1. stol.n.l., který měl sepsat lexikografické dílo Περὶ γλωσσῶν καὶ ὀνομάτων shrnující exegetický, gramatický i lexikografický výklad řeckých výrazů obecně, do *Eklogy* atticistů tedy nepatří.



slovníku, který je připomínán pod jménem Ἑλληνικὰ ὀνόματα. Povaha zdrojového díla (dle názvu) i název díla samotného ukazuje, že se se vši pravděpodobností nejednalo o dílo atticistické povahy, ale mohlo attické výrazy obsahovat.

Ve stejné době žil také alexandrijský gramatik **Valerius Pollio** (Πωλίωv Ἀλεξανδρεύς), který měl podle Sudy (Π 2166) měl napsat lexikografické dílo Συναγωγὴ Ἀττικῶν λέξεων κατὰ στοιχείου, které se naneštěstí nedochovalo. Na základě zprávy byzantského patriarchy Fótia se ale dovídáme svědectví, že Polliónovo dílo bylo podobně kvalitní jako např. Diogeniánův<sup>38</sup> slovník: ἔχει πλείστας μὲν ποιητικὰς λέξεις, ἥττον δὲ Διογενιανοῦ, εἰς τὸ διπλάσιον δὲ αὐτῶ τῆς πραγματείας τὸ φιλοπύνημα παρατείνεται (*Má velmi mnoho básnických slov, avšak méně než dílo Diogeniánovo, jehž dílo je dvojnásobně rozsáhle*).<sup>39</sup> Vzhledem k inspiraci v díle pedagogické povahy mohlo být i toto dílo pravděpodobně určené pro školní výuku, to však bez dochování potvrdit nelze.

Stejně jako dva naposledy jmenovaní se řečnické tématice věnoval v 2. století n.l.<sup>40</sup> **Valerius Harpokratión z Alexandrie**<sup>41</sup>, který sestavil slovník Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων. Nejedná se o dílo atticistické, ale vzhledem k řečnickému žánru se věnuje attickému nářečí, tudíž bylo využíváno pozdějšími atticisty. Samotný slovník měl ve své době údajně vynikat tím, že byl jako první absolutně alfabetský, nicméně moderní badatelé spíše soudí, že se jedná o úpravu z byzantského období a původní vydání pravděpodobně tak důsledné nebylo.<sup>42</sup> Rovněž se díky Harpokratiónově prostřednictví dovídáme o fragmentech ztracených děl, životě v klasických Athénách nebo i o starších lexikografech (viz Níkandros v kap. 3.2). Hesla slovníku přinášejí rovněž zajímavosti attické slovní zásoby včetně odkazů na řečníky, u nichž se vyskytují:

#### **Harpocraton Gramm., *Lexicon in decem oratores Atticos.***

**Alpha 127: Ἄνθηρα:** Ὑπερείδης ἐν τῷ κατὰ Κόνωνος. τὰ χεῖλη τῶν ποταμῶν ἄνθηρα λέγουσι διὰ τὸ ἀεὶ ἔνικμα καὶ διερὰ εἶναι. οἱ δὲ τὰ χῶματα διὰ τὸ ἄνω καὶ καθύπερθε τῶν διερῶν εἶναι ὧν καὶ Ὑπερείδης.

<sup>38</sup> **Diogeniános** žil cca. v 1. stol. n.l. a sepsal lexikografická a částečně pedagogická díla λέξεις παντοδαπὴ κατὰ στοιχείου a Περιεργοπένητες. Druhé z nich představovalo zkrácený Pamfilův slovník určený pro slabší studenty (proto název znamenající doslova „Lajdáci“)

<sup>39</sup> Phot. Bibl. Cod. 149.

<sup>40</sup> Datace je možná díky nálezů fragmentu jeho slovníku k řečníkům na papyru z 2. stol. n.l. (POxy. 2192, col. II 28-38), viz Tosi (2006).

<sup>41</sup> Pravděpodobně shodný s Harpokratióne, který byl učitelem císaře Lucia Vera (161-169), viz SHA Verus 2,5.

<sup>42</sup> Dickey (2007), str. 94.

*Andréra (náspy): Hypereidés v řeči proti Konónovi. Ústí řek nazývají sloven andéra, protože jsou vždy vlhké a podmáčené. Kvůli těmto podmáčeným místům jsou nad nimi hráze, o nichž (mluví) i Hypereidés.*

Do Hadriánovy éry spadají i dva autoři považovaní za první attické lexikografy<sup>43</sup> – Ailios Dionýsios z Halikarnássu a Pausaniás. Oba dva sestavili výkladové slovníky attického nářečí a zachytili jeho pozoruhodnosti a zvláštnosti, spíše v deskriptivním než preskriptivním duchu, ale podobně jako díla učenců helénistické éry se i jejich práce stala cenným zdrojem inspirace pro striktní atticisty.

**Ailios Dionýsios** z Halikarnássu (žil a tvořil na přelomu 1. a 2. stol. n.l.) je autorem díla Ἀττικῶν ὀνομάτων λόγοι πέντε. Tento slovník se dochoval fragmentárně skrze Eustathiovo dílo<sup>44</sup> a má již podobu blížíící se standardním slovníkům (rozdělení na *lemma* a *commentum*). Jednotlivá hesla byla již údajně alfabetycky uspořádána, jejich řazení v posledním vydání je nicméně výsledkem badatelovy invence.<sup>45</sup> Následující příklady jsou první hesla od písmene *alfa* podle Erbseho vydání:

**alpha 1 (ed. Erbse):** ᾗ· ψιλούμενον καὶ περισπώμενον ἀντὶ τοῦ αἴθε λαμβάνεται.  
<Καλλίμαχος (fr. 1, 33 Pf.)  
'ᾗ πάντως ἵνα γῆρας'>.

**á:** (čte se) s jemným příděchem a průtažným přízvukem a používá se místo „kěž“.  
Kallimachos: „kěž úplně, aby stáří“

**alpha 2 (ed. Erbse):** ᾗ ᾗ· ἐπὶ τοῦ μεγάλου. ἔστι δὲ καὶ σχετλιαστικὸν ἐπιφώνημα.  
δασυνθὲν δὲ γέλωτα δηλοῖ.

**(h)á (h)á:** o velké (věci), je to také podrážděné zvolání, (čteno) s ostrým příděchem  
znamená smích.

**alpha 3 (ed. Erbse):** ᾗβακῆμων· ἀσύνετος, ᾗλαλος.  
καὶ λ[ε]πιγνώμονας τοὺς ἀπογεγηρακότας, οἷς ἐλελοίπει τὸ γνῶμα.  
**abakémón:** nesmyslný, hloupý.  
(označuje) i slabomyslné starce, které již rozum opustil.<sup>46</sup>

<sup>43</sup> Dickey (2007), str. 99.

<sup>44</sup> Eustathios byl soluňský arcibiskup žijící ve 12. století. Dílo Ailia Dionýsia a Pausanii bylo z velké části rekonstruováno z jeho exegetického díla Παρεκβολαί (komentáře k homérským eposům či k Pindarovi).

<sup>45</sup> Erbse (1950), str. 26.

<sup>46</sup> Erbse (1950), str.

Z příkladů je patrné, že se Dionýsios při výkladu nevyhýbal ani citoslovcům. Jednotlivá slova jsou buď komentována nebo pouze doplněna slovem synonymického významu (jako v případě hesla ἀβακήμων). Některé komentáře obsahují dokonce odkaz na konkrétního autora, příp. i na dílo, kde se dané slovo vyskytuje (heslo ᾶ), někdy s následující citací v rozsahu jednoho či více veršů.

Ve slovníku Ailia Dionýsia se kromě literární attičtiny vyskytují i výrazy z attičtiny mluvené. Někdy (ne vždy) jsou taková slova podepřena citacemi z Aristofana, např. slovo ζμινύη. Dionýsiův slovník uvádí i poznatky k attickým reáliím:

**Alpha 14 (ed. Erbse):** ἀγάλματα Ἑκάτης· αἱ κύνες· θύονται γὰρ αὐτῇ.“

**Dary (obětní) Hekatiny:** *psi. Jsou jí totiž obětováni.*

**Gamma 7 (ed. Erbse):** Γέραιραι· παρὰ Ἀθηναίους γυναῖκες τινες ἱεραί, ἃς ὁ βασιλεὺς καθίστησιν ἰσαριθμούς τοῖς βωμοῖς τοῦ Διονύσου, <ὀνομαζόμεναι οὕτω> διὰ τὸ γεραίρειν τὸν θεόν.

**Geraiai:** *u Athéňanů jakési zasvěcenkyně, jež (archón) basileus přiřazuje ve stejném počtu k Dionýsovým oltářům <jsou tak jmenovány>, protože velebí (geraiein) boha.*

Jsou dochována i drobná svědectví o attické fonetice:

**Zeta 4 (ed. Erbse):** ζμικρὸν καὶ μικρόν· οἱ Ἄττικοί, μικκὸν δὲ Ἴωνες.

**malý:** *zmikron a mikron říkají Attičané, mikkon Iónové.*

**Zeta 5 (ed. Erbse):** ζμινύη· ἀξινάριον Ἀριστοφάνης <Ὀλκάσιν (Π 1118 M. = fr. 402 K.)>· ἄλλ' ἱμάντα μοι δὸς καὶ ζμινύην, ἐγὼ γὰρ εἴμ' ἐπὶ ξύλα·

**sekyra:** *axinarion Aristofanés v Obchodních lodích.: „však dej mi lano a sekyru, jdu totiž na dříví.“*

Z uvedených slov počínajících na písmeno zéta lze vypožorovat, že přinejmenším v attické řečtině se „s“ před nazálami zněle nejen vyslovovalo, ale také jako znělá souhláska zapisovalo – oproti tradičnímu σμικρόν; σμινύη.<sup>47</sup> U příkladu slova ζμινύη je zajímavé, že tvar s počáteční zétou je dochován pouze ve fragmentu Aristofanových *Olkad'anů*, v jiných jeho

<sup>47</sup> Znělá výslovnost však existovala i dříve, viz. Allen (1987) *Vox graeca*, str. 198.

dochovaných komediích je zápis se sigmou.<sup>48</sup> Znělý zápis je zachycen pouze na začátku slov (viz dále u Pausania ζβέσαι *shasnout*). Shluky s + znělá okluziva uprostřed slova jsou zapisovány tradičním způsobem (např. ἀμφισβητεῖν *přít se* – in Ael. Dion. alfa 110)

Slovník není zaměřený jenom na speciální lexikum attičtiny, všímá si také zvláštností attické gramatiky a jejího srovnání s jinými nářečími, viz příklad níže s iónštinou a literární attičtinou (z Thúkýdida):

**Eta 2 (ed. Erbse):** ἦα· δισυλλάβως τὸ ἐπορευόμεν σὺν τῷ ι γράφεται. Ἀριστοφάνης Ὀλκάσιν (II 1119 M. = fr. 403 K.)·

‘ἐπεὶ δ’ ἐγενόμεν οἴπερ ἦ’ ἐπὶ ζύλα’.

οἱ δ’ οὖν Ἴωνες ἦια λέγουσι καὶ ἦισαν τὸ ἦεσαν. καὶ παρὰ Θουκυδίδη (I 1, 1) οὕτως ἀναγνωστέον· ‘ὅτι ἀκμάζοντές τε ἦσαν ἐς αὐτόν’. [οἱ δὲ Ἴωνες ἦεσαν καὶ ἦισαν].

*šel jsem „éa“: dvojslabičně (znamená) „postupoval jsem – eporeuomén“ a píše se s „i“.* Aristofanés v *Obchodních lodích*: „když jsem dorazil tam, kam jsem šel (éa) pro dříví“ *Iónové však říkají éia a éisan či éesan. A u Thúkýdida je třeba číst takto: „že po dosáhnutí vrcholu (v přípravách) šli (ésan) do války.“* [ale *Iónové (by řekli) éesan nebo éisan*]

Hlavní důraz komentáře spočívá tedy především v přesném definování attického tvaru a odlišení od podobných tvarů nářečních, s kterými hrozila možnost záměny.

**Pausaniás** (žil na přelomu 1. a 2.stol.n.l.) je autorem díla dochovaného pod jménem Ἀττικῶν ὀνομάτων συναγωγή, které má stejnou strukturu jako slovník Ailia Dionýsia (velkou roli hraje i to, že obsahy obou slovníků jsou rekonstruovány na základě Eustathia a že H. Erbse uplatňoval při jejich rekonstrukci stejnou metodu), ale všímá si také jiných aspektů attičtiny. Na rozdíl od Ailia Dionýsia je u Pausaniových komentářů mnohem méně citací z literatury, ačkoli výskyty u autorů a děl uvádí stejně svědomitě.<sup>49</sup> Slovník obsahuje více informací o reáliích, příslovích, více frazeologismů či náboženských termínů, takže mohl kromě lexikografické funkce plnit i funkci encyklopedickou, možná mohl být školní příručkou. Následující příklady z rekonstruovaného slovníku jsou opět za sebou následující hesla od písmene alfa, jak byla kriticky vydána (Erbse, 1950):

**Alpha 1 (ed. Erbse):** ἀβάκιον· ἐφ’ οὗ ἐκύβευον καὶ ἐφ’ οὗ τοὺς λογισμοὺς ἐποιοῦντο.

<sup>48</sup> Srv. Např. Arist. Nubes, 1846: κλίμακα λαβῶν ἔξελεθε καὶ **σμινύην** φέρων.

<sup>49</sup> Ovšem ani zde si nemůžeme být jistí tím, zda se nejedná o záměrné zkrácení během opisování rukopisů nebo zda hesla takto zredukoval až Eustathios.

**tabulka:** na níž se házely kostky a na níž se řešily počty.

**Alpha 6 (ed. Erbse):** ἀγαθὸν δαίμονα· ὄν μετὰ τὴν ἄρσιν τῶν τραπεζῶν ἔπινον.  
*dobrého ducha – na nějž se přijelo po odstranění jídelních stolů*<sup>50</sup>.

**Alpha 8 (ed. Erbse):** Ἀγαμεμνόνεια φρέατα· ἱστοροῦσι τὸν Ἀγαμέμνονα περὶ <τὴν>  
Ἀττικὴν (cf.

Clidem. FHG. I 361, fr. 9) καὶ περὶ τὴν Αὐλίδα καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος φρέατα  
ὀρύξαι.“

*Agamemnónovy studně: (historikové) praví, že Agamemnón vykopal studně v oblasti  
Attiky, okolo Aulidy a mnohde jinde v Řecku.*

Komentována jsou zde běžná slova, frazeologismy či místopisné informace. Mimo jiné jsou  
ve slovníku obsaženy také náboženské termíny.

Jsou zde zaznamenávána i některá rčení:

**Lambda 1 (ed. Erbse):** λαγῶς καθεύδων· παροιμία ἐπὶ τῶν προσποιουμένων  
καθεύδειν.

*spící zajíc: přísloví o těch, kteří předstírají spánek.*

Slovník si také všímá zvláštností attické fonetiky stejně jako dílo Ailiovo (viz výše hesla od  
písmene zéta), Pausaniás někdy uvádí tatáž slova, některá vynechává, jiná má navíc či některá  
hesla komentuje jiným způsobem – např. ζβέσαι *zhasnout* je komentováno jako παῦσαι,  
ληῖσαι, κοιμίσαι *ustat, pomínout, upokojit se*).

Do druhého století (vláda císařů Marka Aurelia a Commoda) spadá i život a dílo gramatika a  
atticisty **Frýnicha** z maloasijské Bithýnie, jehož lze označit za vrcholného a nejpřísnějšího  
představitele atticismu. Jeho definice čisté attičtiny vychází pouze z velmi úzkého kánonu  
autorů (Platón, Thúkýdídés, Démostenés, Aristofanés aj.). Jeho nejvýznamnějším dílem je  
jen fragmentárně dochovaná Σοφιστικὴ προπαρασκευὴ čítající 37 knih, která měla obsahovat  
přehled různých attických slov, frází a pokynů pro správné vyjadřování ve staré attičtině.  
Zkrácenou verzi těchto myšlenek shrnul do díla Ἐκλογή ῥημάτων καὶ ὀνομάτων Ἀττικῶν  
(zkráceně také Ἐκλογή) o 2 knihách, které se dochovaly prostřednictvím mnoha pozdějších  
opisů různých kvalit. Jedná se o lexikografické dílo představující preskriptivní formou

---

<sup>50</sup>srv. LSJ, heslo δαίμων.

jednotlivá attická slova a porovnává je se slovy dle Frýnicha pro atticínu nevhodnými.<sup>51</sup> Vzhledem k tomu, že Frýnichův život a dílo si zaslouží větší pozornost, bude o něm podrobněji pojednáno v následující kapitole.

Frýnichovým současníkem a velkým protivníkem byl i jiný gramatik – **Iulius Pollux** (řecky Polydeukés – Πολυδεύκης) z Naukratidy. Oba dva společně žili a působili v Athénách a soupeřili o pozici ředitele řečnické školy, kterou nakonec okolo roku 178 n.l. získal právě Pollux, čímž zvítězilo i jeho učení<sup>52</sup> – oproti Frýnichově vypjatému atticismu nebyl přístup tohoto učenice tolik vyhraněný – uznával širší kánon klasických autorů a uznával více variant i slov vyskytujících se v literatuře – to vše shrnul ve velkém lexikografickém (ale zároveň i rétorickém) díle *Onomasticon* (Ὀνομαστικόν)<sup>53</sup>, mj. věnovaném císaři Commodovi, které původně čítalo 10 knih. Pro jeho sepsání čerpal např. z Pamfila, Eratosthena či Aristofana Byzantského, pro konkrétní tématické okruhy z děl Xenofónových (o lovu) nebo např. Rufa z Efesu (části těla). Toto dílo bylo koncipováno částečně jako synonymický slovník, neboť v něm byla řazena hesla jakožto několik označení pro tutéž věc, z nichž jedna byla představena jako attická a druhá jako „neklasická“. Jedná se zároveň i o pravděpodobně jediné (přínejmenším dochované) starověké lexikografické dílo, které nemělo obvyklé řazení textu na lemma a komentář, nýbrž vyjmenovávalo za sebou právě jednotlivá synonyma nebo sémantická pole.<sup>54</sup> Jednotlivá slova či témata jsou popisována v souvislém textu, čímž činí přehlednost a vyhledávání jednotlivých pojmů složitější. Rozvláčný styl propracovaných dlouhých vět typických pro řečnictví je zde rovněž patrný:

**Pollux, *Onom.* 1.20.1-1.21.5.:**

ὁ μὲν τοίνυν θεοὺς νομίζων ἀνήρ καλοῖτ' ἄν εὐσεβής, φιλόθεος, ὄσιος, φιλοθύτης, φιλεορταστής, ἱεουργικός, θεῶν ἐπιμελής, θεοῖς ἀνακείμενος, θειασμῶ προσκείμενος, λατρεύων θεοῖς, ἔνθεος, κατάθεος, θεοσεβής, θεολογικός, ἐπιθεσιασμένος, ἱερός, καθιερωμένος, θεοφιλής. ὁ δὲ ὑπερτιμῶν δεισιδαίμων καὶ δεισίθεος· κωμικὸν (III p 415. 85 Ko) γὰρ ὁ βλεπεδαίμων. ὁ δὲ ἐναντίος ἄθεος, ἀνίερος, ἀσεβής, δυσσεβής, ἀθέμιτος, μισόθεος, θεομισής, ὀλίγωρος θεῶν, νεωτεριστής περὶ τὸ θεῖον, ἐναγής, ἐξάγιστος, βέβηλος, θεοβλαβής· ὁ γὰρ θεοστυγής τραγικὸν (Eurip Tr 1213)...

<sup>51</sup> Pantelia (2013).

<sup>52</sup> Tolkiehn (1925), str. 2457.

<sup>53</sup> Slovník Suda (π 1951) zmiňuje i další díla, převážně řeči.

<sup>54</sup> Tosi (2006).

*a tedy muž věřící v bohy by se nazýval slovy (znamenající zbožný, tj.·) eusebés, filotheos, hosios, filothytés, fileortastés, hierúrgikos, theón epimelés, theois anakeimenos, theiasmó proskeimenos, latreuón theois, entheos, katatheos, theosebés, theologikos, epitetheiasmenos, hieros, kathierómenos, theofilés. Člověk v tomto ohledu přehnaně horlivý se nazývá (jmény jako bohabojný) deisidaimón a deisitheos· v humorném smyslu (u komiků) se říká blepedaimón. Pro opačný význam se používají pojmy (znamenající bezbožný:·) atheos, anieros, asebés, dyssebés, athemitos, misotheos, theomisés, oligóros theón, neóteristés peri to theion, enagés, exagistos, bebélos, theoblabés; výraz theostygés se užívá v tragédiích*

Pollukův atticismus byl rovněž i méně přísný než např. u Ailia Dionýsia či u Pausanii.<sup>55</sup> Poněkud zvláštní byl ovšem jeho přístup k výběru slov – měl výhrady vůči výrazům a obratům z nové komedie, které považoval za horší než u staré komedie, ale naproti tomu se v onomastikonu často objevují mezi přípustnými slovy i výrazy z nářečí, např. z literární iónštiny či dórštiny.<sup>56</sup> Pollukovy roztržky z Frýnichem byly ve své době příslovečné, stejně jako s jinými učenici té doby, takže býval často terčem posměšků či satiry. Např. protagonista Lúkiánovy satiry Ῥητόρων διδάσκαλος je inspirován přímo Pollukem.<sup>57</sup>

Ze stejné doby pochází i anonymní dílo nazývané moderními badateli *Antiatticista*, které vzniklo v době Frýnichovy činnosti a které se dochovalo zkrácené v jednom exempláři. Název byl dílu udělen poněkud nešťastně, neboť se stále jedná o atticistický slovník, jehož autor ovšem schvaloval užívání všech výrazů používaných attickými autory, jejichž řady jsou na rozdíl od Frýnichova přístupu poněkud širší (zahrnut je např. i Xenofón, Eupolis aj.).<sup>58</sup> I tomuto slovníku bude věnováno více prostoru v následující kapitole, kde bude představen na základě polemiky s Frýnichovým dílem.

Gramatik **Hérodíános**, který žil na přelomu 1. a 2. stol.n.l., sepsal mimo jiné i lexikografická díla. Jedno z nich se dochovalo pod názvem Φιλέταιρος a mělo údajně představovat soubor pravidel správného zápisu, skloňování jmen a sloves a vyjadřování.<sup>59</sup> Mezi jeho mnoha (fragmentárně dochovanými) gramatickými díly zabývajícími se mnoha aspekty řecké mluvnice se objevuje ještě jedno lexikograficky laděné dílo Περί Ἀττικῆς προσφθιάς, jedná se

<sup>55</sup> Tolkiehn (1925), str. 2457.

<sup>56</sup> Tosi (2006).

<sup>57</sup> Tosi (2006).

<sup>58</sup> Pantelia (2013).

<sup>59</sup> Cohn (1913), str. 589. a Tolkiehn (1925),

tedy o jakýsi slovník fonetických pravidel, resp. pravidel výslovnosti. Ve třetím z příkladů je kromě přízvuku i zmíněna poznámka o tendenci k chybám alfabetského řazení.

**Schol. ad Aristoph. Eqq. 487:**

**κραγὸν** κεκράζεται. Ἀρίσταρχος (18) ὀξύτωνος ἀντὶ τοῦ κραυγαστικῶς. καὶ Ἡρωδιανὸς ἐν Ἀττικῇ προσωδία. (20)

„**krágon**“ (halas) kekráxetai: (tak) Aristarchos s přízvukem na poslední slabice; namísto (výrazu) „kraugastikós“. A Hérodíanos v attické výslovnosti.

(21.) **φοραμός** καὶ πλεονασμῶ τοῦ ι φοριαμός Ἰλιάδος Ω (228). Ἡρωδιανὸς περὶ Ἀττικῶν προσωδιῶν, τρίτη ἀπὸ τέλους ἢ ὀξεῖα. οὐχ ὡς ἀνάλογον, ἀλλ’ ὡς Ἀττικόν. ἢ μέντοι συνήθεια ὀξυνόμενον ἔχει.

**Truhla** (fóramos) nebo také s nadbytečným i fóriamos v Iliadě 24 (228). Hérodíanos o attické výslovnosti, ostrý přízvuk (je na) třetí (slabice) od konce. Není to jako podle zvyku, ale jako v attičtině. V hovorové řeči je dáván přízvuk na poslední slabiku.

**Cyrilli lexicon Cram. An. Paris. IV 181:**

**εἰλός:** ὀξύτωνος ἢ (5) κατάδυσις τοῦ θηρίου· οὕτω καὶ Ἡρωδιανὸς ἐν τῷ περὶ Ἀττικῶν τόνων βιβλίῳ καὶ μέμφεται τοῖς εἰς τὸ ι κατατάττουσι τὴν λέξιν

**Úkryt** (Eilyos): s ostrým přízvukem (znamená) skryš zvířat· tak (praví) i Hérodíanos v knize O attických přízvucích nesouhlasí s těmi, kteří to slovo řadí pod (písmeno) i.

Na konci 2. stol. n.l. žil gramatik **Alexandros z Kotyaeionu**, který sepsal rozsáhlé dílo περὶ παντοδαπῆς ὕλης (24 knih) pojednávající o užívání attičtiny, jeho lexikografická povaha je ovšem sporná.<sup>60</sup> Ve stejné době žil i jistý **Filémón**, který sepsal dílo περὶ Ἀττικῆς ἀντιλογίας τῆς ἐν ταῖς λέξεσιν, z něhož se dochovaly dva krátké výpisky z pozdně byzantského období.<sup>61</sup> Metodologie slovníku byla zcela jistě atticistická, což lze poznat na základě dochovaných fragmentů.<sup>62</sup>

**Alpha 1 (ed. Osann):** ἀφείλετο, ἀφείλατο βάρβαρον  
(Správně je tvar) afeileto, (tvar) afeilato je neattický

**Alpha 24 (ed. Osann):** Ἀστὴ, οὐκ Ἀθηναία

<sup>60</sup> Cohn (1913), str. 589.

<sup>61</sup> Damschen (2006).

<sup>62</sup> Jedná se o výpisky z Codexu Florentinus, které pořídil a vydal Osann (1821).



(*Správně je tvar*) *Asté* (tj. *měšťanka*), *nikoli Athénaíá*

Uvedená hesla souvisí s příklady, které se objevují i v jiných atticistických slovnících. Bez podrobnějšího průzkumu však není možné určit, kterým učencem byl Filémón inspirován či případně se kterým při výkladu hesel souhlasil nebo se naopak proti němu vymezoval. Ačkoli je Filémón dochovaný velmi fragmentárně, patří mezi atticistické (a rovněž i antické) lexikografy, kteří by si zasloužili podrobnější zpracování (viz. kap. 2).

Na přelomu 2. a 3. stol. n. l. žil a působil též gramatik **Moiris** patřící mezi atticisty k těm přísnějším, jehož lexikografické dílo nese příznačný název *Atticista*. Jedná se o slovník krátký, čítá celkem jen 919 hesel, z nichž pouze 82 obsahuje citace děl. Z toho důvodu je jeho praktické užívání podobně problematické jako v případě *Antiatticisty*.

Moiridův slovník je již dílem mladším a na práci předchozích atticistů relativně nezávislé. Pravděpodobně se jednalo i o méně známý slovník – poprvé jej v historické době zmiňuje až konstantinopolský patriarcha Fótios, aniž mu věnuje větší pozornost. Tato zmínka je ovšem zásadní, neboť díky ní byl do té doby pravděpodobně pouze v jednom exempláři dochovaný slovník znovu opsán.<sup>63</sup> Moderní dějiny vydání tohoto slovníku se poněkud vymykají, neboť slovník poprvé vyšel až v roce 1712, poněvadž se v tak krátké podobě nevyplatilo jej tisknout, a proto bývaly rukopisy často znovu opisovány. Z toho důvodu nejsou zvláštní ani opisy až z např. 17. století psané již na papíře. V současné době je známo 15 rukopisů, z nichž některé byly objeveny relativně nedávno (ve 30. letech jich znal vydavatel slovníku Wendel pouze 8). Podobně jako ostatní atticisté se Moiris snažil vytvořit přehled attických slov dle určitého kánonu klasických autorů (např. Platón, Xenofón, Aristofanés a athénsští řečníci) a z nich pak následně podat výběr jednotlivých slov, která jsou vhodná pro správné attické vyjadřování. S čím však přišel nově byla struktura lemmatu. Každé první slovo bylo označeno jako „attické“ a bylo doplněno dalším heslem z koiné, tj. „helénským“ slovem.<sup>64</sup> Takto mají jednotlivá hesla přehlednou a jednoduchou podobu, všechna hesla mají shodné stručné znění, jak vyplývá z příkladů ukazujících první údaje slovníku (podle Hansenova vydání):

**Alpha 1 (ed. Hansen):** ἄγαμαι Ὑπερβόλου Ἄττικοί· ἄγαμαι Ὑπέρβολον Ἑλληνας.  
*obdivuji Hyperbola – genitiv Attičané; akusativ Helléni.*

Kromě antagonismu mezi attickým a helénským uvádí Moiris i tvary společné:

<sup>63</sup> Hansen (1998), str. 14.

<sup>64</sup>Baumach, 2012.

**Beta 27 (ed. Hansen)** βλάβος Ἀττικοί· βλάβη κοινόν.

*Zranění (blabos) – Attičané; (tvar) blabé (je)společný.*

Na prvním místě je vždy uveden attický výraz s dovětkem Ἀττικοί a za ním daný výraz, kterého užívají ti, kteří jsou označeni jako Ἕλληνες.

Slovník je pro nás velmi cenným dílem v oblasti vývoje řeckého jazyka, poněvadž koiné jakožto pokračovatelka attičtiny nejen jako literární, ale i jako lidový jazyk zrcadlí vývoj řečtiny v dalších staletích, kdy svědectví o vývoji jazyka jsou velice sporná. Přináší nejen informace různých jazykových odvětvích:

*Slovní zásoba:*

**Phi 8 Alpha 1 (ed. Hansen):** φέναξ Ἀττικοί· ἐξαπατῶν Ἕλληνες.

*Šibal (řikají) Attičané; klamající Helléni.*

*Mluvnice:*

**zeta 1 (ed. Hansen):** ζεύγνυμι Ἀττικοί· ζευγνύω Ἕλληνες

*roučím „zeugnými“ (řikají) Attičané; „zeugnyó“ Helléni.*

*Pravopis:*

**Beta 10 (ed. Hansen):** βιβλία διὰ τοῦ ι, ὡς Πλάτων, Ἀττικοί· βυβλία, ὡς Δημοσθένης, κοινόν.

*Knihy „biblia“ (píší) s i, jako Platón, Attičané; „byblia“, jako Démosthenés, Helléni)*

*Frazeologie:*

**Epsilon 8 (ed. Hansen):** εἶεν Ἀττικοί· ἄγε δῆ Ἕλληνες.

*tedy „eien“ (řikají) Attičané; „age dé“ Helléni.*

*Užívání členu:*

**My 5 (ed. Hansen):** μύλη Ἀττικοί· μύλος Ἕλληνες.

*mlýnek „mylé“ (řikají) Attičané; „mylos“ Helléni.*

*Přízvuk:*

**Alpha 6 (ed. Hansen):** αἰτιαί ὡς ὅσαι Ἀττικοί βαρυτόνως· αἰτία ὡς εὐδία Ἕλληνες παροξυτόνως

*příčiny „aitiai“ jako božím řízením Attičané s těžkým přízvukem; Helléni jako „příznicé“ s přízvukem na předposlední slabice)*

*Rekce:* (viz Alpha 1 výše).

Oproti přísnějším atticistům přijímá Moiris do svého slovníku jakožto attické tvary i výrazy iónské nebo z homérské epiky. V některých případech podle názoru badatelů porovnává synonyma, která přesto dělí podle rozdílu Ἀττικοί vs. Ἕλληνες. Jedinečnost díla spočívá především ve své struktuře, která se nápadně podobá dvojjazyčným slovníkům. Dalo by se rovněž říci, že určitým způsobem je Moiridův slovník prvním uceleným dvojjazyčným slovníkem, ačkoli se jedná pouze o dvě varianty řeckého jazyka, byť není jisté, zda onen rozdíl má být posuzován z diachronního, dialektologického nebo stylistického hlediska.

Ačkoli atticismus a učenecská produkce k němu vrcholila právě mezi prvním a druhým stoletím n.l., dochovaly se zprávy i o několika atticistech i z pozdější doby. Ve 3. století žil a působil gramatik **Luperkos z Berytu** (za vlády císaře Claudia Gothica), který měl sepsat lexikografické dílo Ἀττικαὶ λέξεις a dále se pak věnovat především gramatickým otázkám (sepsal několik děl týkající se např. partikule ὄν nebo o členech). Z jeho děl se naneštěstí nic nedochovalo, jméno a názvy děl jsou známy pouze ze slovníku Suda (Λ 691).

Pravděpodobně ve stejném století žil a působil i **Mnáseás z Berytu**, jenž sepsal dílo περὶ Ἀττικῶν ὀνομάτων, o němž také není nic blíže známo. Není vlastně ani jisté, zda bylo dílo atticistické či pouze deskriptivní.<sup>65</sup>

Slovníkem Suda je zmíněn rovněž i **Cassius Longinus**, jenž žil za vlády císaře Aureliána a měl sepsat mj. i lexikografické dílo Ἀττικῶν λέξεων ἐκδόσεις β´ (εἰσὶ δὲ κατὰ στοιχείου)<sup>66</sup>. Ani zde však není jisté, zda se jednalo o atticisticky laděné dílo. Longinus však více než jako lexikograf proslul jako platónský filozof a autor mnoha děl týkající se filozofie či teorie řečnictví, z nichž se naneštěstí mnoho nedochovalo. Jakožto vzbouřenec proti římské říši působil na dvoře královny Zenobie, za což byl na přelomu let 272/3 n.l. popraven.<sup>67</sup>

Zcela na okraji antického atticismu stojí gramatik **Óros Mílétský**<sup>68</sup>, který žil v 5. stol.n.l. Jeho zařazení do seznamu atticistů císařského období by mohlo být sporné, leč svou tvorbou ještě do antického období patří a přinejmenším tvoří spojnicí mezi antickou a pozdější raně byzantskou tvorbou. Jeho činnost totiž probíhala ještě v antickém duchu a stále měl k dispozici mnoho děl helénistického a císařského období, která se později ztratila či nedochovala a díky své činnosti je mohl zprostředkovat dále. Kromě gramatických děl zabývajících se víceznačností slov (Περὶ πολυσημάντων λέξεων) nebo ortografií sepsal mj. i slovník Ἀττικῶν λέξεων συναγωγή, který se zachoval pouze fragmentárně skrze byzantskou

---

<sup>65</sup> Suda, M 1147.

<sup>66</sup> Suda, Λ 645.

<sup>67</sup> Montanari (2006).

<sup>68</sup> Důvod tohoto přízviska není znám, neboť pocházel údajně z Alexandrie a později působil v Konstantinopoli. (Suda, Ω 201).

lexikografickou tradici (konkrétně přes tzv. Pseudo-Zónarův slovník ze 13. století). Jeho slovník vycházel mj. z děl předchozích generací a v rámci atticismu představoval mírnější pojetí, přičemž se vymezoval zejména oproti Frýnichovu přísnému směru. Jako příklad uvedme dochovaný fragment, kde se vůči Frýnichovu názoru vymezuje:

#### **Orus, frg. 4a.:**

**ἀθηναίαις:** ... οἱ δὲ μὴ δεῖν φάσκοντες Ἀθηναίαις λέγεσθαι τὰς Ἀττικὰς καὶ τὴν ὁμωνυμίαν αἰτιῶνται, ἦν ἐπιδέχονται πρὸς τὴν θεόν (Ἀθηναία γὰρ ἡ θεὸς καλεῖται), ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Ἀθηναίαις φασὶν ἀστὰς λέγεσθαι καὶ Ἀττικὰς. {πλὴν πολλή γε ἡ χρῆσις τῆς φωνῆς ἐπὶ τῶν γυναικῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς οἱ τε προειρημένοι ποιηταὶ μαρτυροῦσι} καὶ Δίφιλος ἐν Ἀμάστριδι (fr. 10), καὶ Ἴων (Epidemiae fr. 1 Blumenthal = FGrHist 392f11) δὲ τὴν Θεμιστοκλέους θυγατέρα Ἀθηναίαν ξένην φησὶ καὶ Πίνδαρος ἐν † σχολίοις † (ad fr. 124a4 rettulit Snell, cf. Ind. Fontium. p. 226; oblocutus erat Reitzenstein). ὁ μέντοι Φρόνιχος (P.S. fr. 8) ἀνάττικόν φησιν εἶναι τὴν φωνὴν <καὶ> θαυμάζει, πῶς ὁ Φερεκράτης (fr. 34) ἀττικώτατος ὢν χρῆται τῇ λέξει.

*Athenaiás (Athéňanky, acc.pl.) ... ti kteří tvrdí, že se nemá říkat Athénaiás (Athéňanky) jako Attikás (Attičanky) a považují to za homonymii, kterou spojují s bohyní (jako Athénaiá se totiž označuje bohyně), ale praví, že místo slova Athénaiás se používají slova astás (měšťanky) a Attikás. (Až na to, že užívání slova u žen je u starých velmi časté, o čemž svědčí dříve píšící básníci) (dokládá tak) Dífilos v Amastridě a Ión hovoří o Themistokleově dceři jako o cizí Athéňance a Pindaros ve scholiích. Nicméně Frýnichos praví, že to je neattické slovo (a) podivuje se, jak Ferekratés užívá toto slovo, ač je tak attický, jak je jen vůbec.*

Do přehledu již nezahrnujeme ve stejné době působící učence jako byl např. Hésychios Alexandrisjký nebo Kyrillos. Ačkoli Hésychios navazoval a pracoval mj. s attickými i atticistickými slovníky, jeho slovník nebyl sepsán v duchu atticistického imperativu ani za účelem propagace atticismu – jeho slovník je spíše slovníkem obecným, určeným především pro výuku. Něco podobného platí i pro Kyrilla, z něhož Hésychios čerpal. Kyrillův slovník byl podobně všeobecný, kromě hesel z biblické literatury či církevních otců zahrnoval i výrazy attické nebo homérské, které čerpal především z Didymových scholií.<sup>69</sup> Společně

---

<sup>69</sup> Tosi (2006).

s Hésychiem byl velmi populární zejména v byzantském období a dochoval se prostřednictvím velmi bohaté rukopisné tradice.

Atticismus jako takový během pozdní antiky postupně utichl, nicméně z výsledků prací jeho stoupenců čerpala dále byzantská lexikografie a vzdělanost celkově, neboť literární attičtina kvetla dále zejména v podobě řečnictví – jak již bylo zmíněno dříve, slovníky zabývající se attičtinou se velice často, vzhledem k účelu díla, nazývaly právě λεξικὰ ῥητορικὰ.

## 4 Srovnání *Antiatticisty* a Frýnichovy *Eklogy*

V této kapitole budou podrobněji představeny nejvýznamnější památky lexikografického atticismu: Frýnichova *Ekloga*, tak řečený *Antiatticista*.

Tato dvě díla budou porovnána mezi sebou, neboť poskytují mnoho cenných informací o přístupu atticistů při výkladu jednotlivých slov a jejich užívání. Navíc jsou tato díla spolu pravděpodobně velmi úzce spjatá, což si zaslouží bližší pozornost. Jsou totiž náznými příklady antagonismu mezi dvěma projevy atticismu. Na jedné straně přísný a kritický atticismus vycházející z poměrně hodně úzkého výběru attické literatury reprezentovaný *Eklogou* a na druhé straně umírněný atticismus s mnohem širším kánonem doporučené literatury a schvalující užívání i těch (pravděpodobně) „hovorovějších“ výrazů reprezentovaných *Antiatticistou*.

V obou dílech je totiž možné poznat všechny zvláštnosti i metodologické postupy atticistů a způsoby jejich polemiky mezi sebou, případně vzájemného ovlivňování. Zbývající zvláštnosti atticistické metodologie, která tato dvě díla postrádají, dobře ukazuje např. Moiridův slovník, který byl představen v kap. 3.3.

Toto srovnání je rozděleno do tří částí: V první bude blíže představen *Antiatticista* v ohledech dochování, co je o něm dochováno, jaká mu byla věnována pozornost a jakou metodu má pro zpracovávání jednotlivých hesel a také samozřejmě to, jaký je jeho „obraz atticismu“. V druhé části bude stejným způsobem představena i Frýnichova *Ekloga*, přičemž v jejím případě bude představena i osobnost autora. Třetí část se nakonec věnuje srovnání obou děl mezi sebou, čím se liší jejich výklad jednotlivých attických slov a názor ohledně jejich spisovnosti – takové srovnání bude především věnováno shodujícím se heslům, nebude-li se jednat o výčet zvláštností.

### 4.1 *Antiatticista*

Zvláštní postavení mezi slovníky zaujímá anonymní dílo, které David Ruhnken, nizozemsko-německý badatel 18. století „příznačně“ pojmenoval *Antiatticista*.<sup>70</sup> Přesněji, „tak řečený“ *Antiatticista*, neboť název nevyovídá nic o autorovi a vzhledem k povaze slovníku to není ani název příliš vhodný, nicméně se běžně používá, neboť je již v badatelské praxi zažitý.<sup>71</sup> Slovník se dochoval pouze v jednom rukopise – kodexu zvaném Coislilianus 345<sup>72</sup> obsahujícím

<sup>70</sup>Tolkieln (1925), str. 2461.

<sup>71</sup>Valente (2015), str. 3.

<sup>72</sup>Tento rukopis je pro dějiny řecké lexikografie významný, neboť obsahuje více děl, která jsou dochována pouze na něm – kromě *Antiatticisty* se zde nacházejí rovněž i slovníky Apollónia Sofisty, Tímáia Sofisty,

i jiné slovníky – a tam je nadepsán pouze názvem ἄλλος ἀλφάβητος, tedy *další alfabetický (slovník)*. Toto lexikografické dílo je v mnoha ohledech zahaleno tajemstvím, neboť mnoho podrobnějších údajů o něm zkrátka chybí. Rukopisnému zápisu se v moderní době věnoval výše zmíněný Ruhnken, jenž jej považoval za slovník z 5. století sepsaný Órem a připravoval jeho vydání, v němž plánoval přeskupení hesel do přísně alfabetického uspořádání. Nakonec však svou práci nedokončil. Jeho pojmenování slovníku se však ustálilo. *Antiatticista* byl poté vydán Immanuelem Bekkerem v rámci souboru *Anecdota Graeca I – Lexica Seguerina* v roce 1814, přičemž text slovníku pouze opsal a opatřil jej pouze několika komentáři. V souvislosti s tím, že lexikografie byla dlouho spíše okrajovým odvětvím klasické filologie, nebyl ani tento slovník dlouho objektem vědeckého zájmu. Teprve v nedávné době zpracoval kompletní kritické vydání Stefano Valente v roce 2015. I přesto byla slovníku věnována pozornost jakožto zdrojovému textu nebo pramenu jak při sestavování moderních řeckých slovníků, tak i při srovnávání zdrojů v kritickém vydání platónského slovníku Τίμαια Σοφιστῶν.<sup>73</sup> Nebo v kritickém vydání Frýnichovy *Eklogy* zpracovaném E. Fischerem (1974) či ve vydání Órova slovníku, které zpracoval K. Alpers (1981).

Vzhledem k existenci jediného rukopisu je bližší identifikace *Antiatticisty* možná pouze na základě srovnání s jinými díly. Kurt Latte (1915) publikoval na počátku 20. století článek o chronologickém zařazení slovníku, a to na základě *Eklogy* jednotlivých, pro atticisty „kontroverzních“ hesel, jimiž se slovník zabývá a jež následně porovnal s hesly ve Frýnichově slovníku. Vzhledem ke vzájemné neshodě a skoro až polemickému ladění slovníkových výkladů jednotlivých hesel nebylo tedy sporu, že oba slovníky na sebe svým obsahem reagují, resp. autor jednoho slovníku reagoval na tímto způsobem na názory obsažené ve slovníku druhého autora a vymezoval se vůči němu. Sám Latte soudil, že *Antiatticista* vyšel pravděpodobně v době mezi vydáním první části Frýnichovy *Eklogy* a před vydáním druhé části a byl tedy tím pádem dílem polemickým. Fischer nicméně správně upozorňuje na to, že tomu mohlo být i naopak, *Antiatticista* mohl být sepsán jako první, a naopak Frýnichova *Ekloga* je reakcí na jeho vznik. V obou případech byla díky Latteho analýze doba vydání slovníku stanovena na 2. století n.l. a tím pádem také vyvrácena jakákoli souvislost s Órem.

---

Frýnicha *Ekloga* nebo výtahy z Moirida či biblických slovníků. Rukopis se skládá ze dvou svazků a je psán minuskulí s mnoha zkratkami. Sepsán byl pravděpodobně dvěma písaři kolem roku 1300 v Konstantinopoli. Poté se nacházel několik staletí v klášterní knihovně na hoře Athós, odkud jej v roce 1647 odkoupil P. Séguier (odtud Bekkerův název *Lexica Segueriana*), po němž jej zdědil společně s dalšími řeckými rukopisy Henri Charles du Cambout de Coislin, po němž nesou jeho jméno. Po Camboutově smrti přešla sbírka do vlastnictví knihovny opatství Sant-Germain-de-Prés a odtamtud nakonec do Francouzské Národní knihovny (viz Valente, 2015, str. 3n.).

<sup>73</sup> Bližší datace života Τίμαια Σοφιστῶν není známá, s jistotou lze říci jen to, že žil mezi 1. až 4. stol.n.l.

V pozdějších dobách byl *Antiatticista* znám přinejmenším některým byzantským učencům. Podle Valenteho patřil tento slovník spíše mezi méně populární, nicméně i tak byl jedním ze zdrojů pro sepsání byzantského lexikografického díla συναγωγή λέξεων χρησίμων<sup>74</sup> (což také potvrdil již Latte v oné eseji z roku 1915).

Kvůli jedinému rukopisu *Antiatticisty* je též obtížné stanovit, z jakých děl autor tohoto díla mohl čerpat. V tomto případě je nutné i každé jednotlivé heslo posuzovat s velkou opatrností.

Již na základě podoby mnohých hesel obsahujících pouze jen kusé a neúplné informace, které často postrádají kontext, je patrné, že poznatky obsažené ve slovníku jsou takřka nepoužitelné. Na místě jsou hned dvě otázky – za jakým účelem bylo toto dílo sepsáno? A vzhledem k tomu, že lexikografická díla bývala v opisech často zkracována a *Antiatticista* nepochybně musel obsahovat původně informací více – jaký mělo smysl pořizovat opis díla v ne zcela užitečné podobě? Badatelé vyslovily několik domněnek ohledně funkce díla, která úzce souvisí i s jeho datací. Dílo pochází pravděpodobně z 2. stol.n.l., jak vyložil Latte<sup>75</sup>. Starší názory, že slovník by mohl pocházet až z pozdního období (5. stol) a že jeho autorem mohl být Óros, byly s jistotou vyvráceny. Současní badatelé<sup>76</sup> jsou toho názoru, že se nejedná o dílo polemizující s tehdy prosazovaným atticismem, ale že oproti němu naopak připouští styly a výrazy z širšího rozsahu literárních děl, které atticistický kánon neuznával<sup>77</sup> – a slovník cituje velice mnoho autorů a děl, z nichž se mnohá nezachovala, ale díky zmínce o nich se alespoň dovídáme o jejich existenci. Zda se však jedná o dílo vyložené polemické, není možné rovněž potvrdit, poněvadž v textu není obsaženo žádné osobní vymezování názorů. Zcela jistě ale slovník jistou reakcí na atticismus nepochybně je.<sup>78</sup> Jednou ze stop by pravděpodobně mohlo být porušené heslo Alpha 69 (ed. Valente):

**Ἀθeteiv** φασιν οὐ δεῖν λέγειν, ἀλλ' ἀναίρειν. **ἴασιν οὖν** ὁ γραμματικὸς μέμφεται ἐπὶ τῆ λέξει Ἀρίσταρχον.

**Zamítat (athetein)** praví (oni), že nelze říkat, ale anairein. **Opravu(?)** ohledně tohoto slova gramatik kritizuje Aristarcha.

Zvýrazněné ἴασιν οὖν je korektura porušeného místa, o němž se někteří badatelé domnívali, že by mohlo obsahovat jméno nějakého antického badatele: Dobree a Cobet navrhovali Ἰξίωv,

<sup>74</sup> Při citování zdroje je toto dílo označováno ve Valenteho studii zkráceně symbolem Σ.

<sup>75</sup> Latte (1915), str. 373.

<sup>76</sup> Dickey (2007), str. 97n.

<sup>77</sup> Latte (1915), str. 383.

<sup>78</sup> Cohn (1913), str. 589.



Sicking navrhoval Ἰάσων<sup>79</sup>. Latte však tyto domněnky odmítá, že jména se příliš nehodí před následující oův. Sám navrhuje korekturu χαρίεν οův.<sup>80</sup>

Dle názoru autora této práce mohl tak řečený *Antiatticista* být umírněnější lexikografickou příručkou pro psaní v řečtině, řečeno moderní terminologií, jakýmsi liberálním „slovníkem spisovné řečtiny“, který byl podepřen bohatým množstvím příkladů (ačkoli Latte ve svém článku navazuje na práce svých předchůdců a vyjmenovává nepřesnosti v citacích, které však nejsou časté) z řecky psané literatury. Další zajímavou skutečností je často se objevující výrazivo íónské řečtiny, zejména na základě z děl Hérodota či Hippónakta (což může souviset s renesancí řeckých literárních dialektů během 2. století n.l., kdy byla oživena snaha o jejich aktivní pěstování). Vedle literárních nářečí vypovídá lexikum obsažené v *Antiatticistovi* rovněž i o vývoji řeckého lidového jazyka – koiné – mezi slovníkem uznávanými variantami patří často zdobněliny, jejichž počet v průběhu vývoje řečtiny narůstal, poněvadž jejich skloňování bylo pravidelné.

O celkové šíři obsahu poznatků, které by nám mohl *Antiatticista* zprostředkovat, není možné říci nic určitého, poněvadž fragmentární je již jeho dochování – což nás opět vrací k otázce, jaký byl vlastně účel pořizovat opis tohoto druhu. Je dost pravděpodobné, že se může jednat např. o formu jakýchsi studijních výpisků či něčeho jiného, ale pravděpodobně ne primárně s cílem pořídit zmenšenou kopii díla, neboť, jak je z příkladů výše patrné, šíře jednotlivých hesel je velice selektivní a nereprezentativní.

## 4.2 Frýnichova *Ekloga*

Chceme-li se zabývat dochovanými díly antické lexikografie, nemůžeme minout dílo Frýnichovo, jež si ostatně zaslouží větší pozornost. Pokud již ne na základě své kvality (jak ukáže následující rozbor), tak již především proto, že jej vůbec máme k dispozici samo o sobě, což není u lexikografických děl a jejich autorů příliš obvyklé.

### **Život a dílo<sup>81</sup>**

*Frýnichos* zvaný *Bithýnský* nebo též *Arab* žil ve 2. století n. l. a jeho činnost spadá do časů vlády císařů Marca Aurelia a Commoda (kterému věnoval jedno ze svých děl – Σοφιστικὴ παρασκευή). V moderní literatuře a katalogu textů TLG je označován jako atticista, slovník Suda jej označuje za sofistu. Za svého života se účastnil názorového střetu mezi dvěma tábory

<sup>79</sup> Citováno dle Latteho (1915), str. 394n.

<sup>80</sup> Latte (1915), str. 394.

<sup>81</sup> Podrobněji viz Matthaios (2006).

sofistů-atticistů, z nichž jedna prosazovala tzv. “umírněný atticismus” a druhá “přísný atticismus”. Frýnichos zastupoval přísný přístup, kdežto významným zástupcem umírněného proudu byl Jullius Pollux. V praxi se jednalo o to, z jak velkého souboru děl má atticistický směr řeckého písemnictví, snažící se napodobovat sloh klasického období, čerpat. V císařské době byla již řecká koiné velice odlišná od klasické attičtiny, takže se již tehdy mohli učenci dohadovat o tom, která ze slov, obrátů či mluvnických kategorií jsou ještě spisovná a která již lidová a nepřipustná. Pohledy na věc byly různé, a tak někteří učenci vybrali soubor děl, která jsou psána klasickou attičtinou, a naopak se vymezili vůči jiným dílům z téže doby, která dle jejich pohledu již vysokou řečí psána nebyla – např. komedie obsahující mnoho vulgárních a lidových výrazů nebo tragédií, které samozřejmě obahovaly mnoho básnických a nářečních výrazů. To ovšem neznamenovalo, že nepanovala nejednost i v pohledu na konkrétní slova, nejen díla, neboť učenci někdy neváhali zpochybňovat adekvátnost i těch slov, jež jsou v jeho kánonu děl použita.

Přísný atticismus měl kánon vyhovujících děl poměrně úzký a lišil se mezi jednotlivými autory a učenci – základ však tvořili autoři jako Thúkýdidés, Platón, Démostenés Aischínés aj. Oproti tomu umírnění atticisté schvalovali slova a styly ze mnohem širší skupiny děl, jak klasického období, tak i postklasického (např. Menandrový komedie).

Konflikt mezi Frýnichem a Pollukem nebyl pouze názorový, ale rovněž i kariéerní, poněvadž se oba dva ucházeli o vedoucí pozici v athénské sofistické škole. Pro současníky měl větší váhu umírněný atticismus, a tak možná i proto toto místo (které klasická filologie 19. století označovala vzletně jako “athénskou profesuru”) získal nakonec Pollux. To ovšem neznameno, že Frýnichos nemohl působit a propagovat svá díla – jeho činnost byla zcela jistě pedagogická, jak již nasvědčují jeho díla – Slovník Suda zmiňuje vedle Sofistické přípravy ještě i Τιθεμένων συναγωγή (*Shrnutí užiteků*), o kterém není blíže nic známo, a především pro nás klíčový *Výběr attických sloves a jmen* (ἐκλογή Ἀττικῶν ῥημάτων καὶ ὀνομάτων – zkráceně jako *Výběr* – ἐκλογή, někdy nazývaná také Ἀττικιστής). Samozřejmě není jisté, zda se jedná o všechna Frýnichova díla a ani se neví přesně, kdy a v jaké posloupnosti byla napsána. Badatelé obvykle soudí, že Frýnichova *Ekloga* byla sepsán před rokem 176 n.l. a dříve než dílo Sofistická příprava.

### ***Ekloga* (Ἐκλογή), tj. Výběr**

Frýnichova *Ekloga* je velice cenným dílem pro poznání antické lexikografie již proto, že byl vůbec dochován. Ovšem na rozdíl od jiných děl stejného žánru byl dochován v mnoha

rukopisech. Fischer (1974)<sup>82</sup> jich vyjmenovává celkem 30 (resp. 31, pokud počítáme rukopis, se kterým pracoval Nunnesius), což je v oblasti lexikografie velmi úctyhodné číslo. Tento německý badatel nepracoval pouze se dvěma rukopisy, které ve svém vydání ani neoznačuje – Sinaiticus 1146 a Athenaeus 1137) Ovšem pro své fragmentární dochování díla v jednotlivých rukopisech bylo velmi problematické s rukopisy pracovat, a proto všichni dřívější badatelé nikdy nezahrnovali do svých vydání slovníku všechna dochování (tak se ještě píše RE<sup>83</sup>). První kompletní vydání slovníku doplněný o vyčerpávající studii pořídil teprve až Fischer, jenž pečlivě shrnul jak vztahy mezi rukopisy, tak i složení slovníku, čímž vlastně průzkum díla v dochované podobě završil.

I přesto má *Ekloga* po obsahové stránce několik nejasností:

Nevíme s jistotou, zda se *Ekloga* dochovala v původním rozsahu nebo byl drasticky zkrácen, podobně jako většina nám dochovaných slovníků. Fischer je toho názoru, že zkrácená není a souhlasí s badateli de Pauwem a Schöllem, zejména na základě skutečnosti, že samotná znění hesel ve slovníku jsou delší než citované pasáže v dílech.<sup>84</sup> Dalším zajímavým faktem je neobvyklý jev, že hesla v *Ekloze* jsou úspornější spíše ze začátku díla a teprve pozdější hesla jsou širě vyložena.

Stejně tak nebylo dlouho jisté, zda byla *Ekloga* v původní podobě alfabetycky uspořádán – to nebylo ucelené ani ve vydavatelské tradici – slovník v rukopisech není alfabetycky řazený, přesto byly v nejstarších vydáních hesla seřazena alfabetycky – tak tomu bylo v případě editio princeps vydané Kalliergem v Římě roku 1517, stejně tak vydali slovník i Asulanus, Vasconanus a Favorínus. Jako první se rukopisného pořadí hesel držel ve svém vydání Nunnesius (Nuñez) z roku 1586, který k dílu též vydal podrobnější studii v latině (včetně překladů). Následující vydavatelé slovníků vycházeli spíše z Nunnesia a postupně porovnávali již existující vydání mezi sebou až po Rutherforda<sup>85</sup>. Poslední Fischerovo vydání dodržuje rukopisné pořadí hesel a sám autor zastává názor, že *Ekloga* již byla takto vydána a nejedná se tedy o zpřeházení hesel během prepisování jednotlivých rukopisů. Hlavní opora názoru, že byla *Ekloga* původně nealfabetická, jsou takzvané „série hesel“, jež se v *Ekloze* nalézají a které alfabetycky řazené jsou, přičemž úzce souvisejí s hesly v jiných slovnících, vůči kterým se Frýnichos vymezuje nebo se jimi inspiroje (podrobná analýza viz Fischer a příklady viz níže).

Další záhadou slovníku je tzv. *3 kniha*. Většina rukopisů i slovník Suda dělí *Eklogu* do dvou

---

<sup>82</sup>Fischer (1974), str. 57

<sup>83</sup>Odkaz na RE heslo „Phrynichus“

<sup>84</sup>Fischer (1974), str. 37

<sup>85</sup>Vydáno 1881 – odkaz na podrobný přehled vydání *Eklogy* viz Fischer (1974), str. 33n

knih. Uvádí ji pouze 4 rukopisy (a Nunnesius). Ovšem tato „kniha“ obsahuje pouze 13 hesel, z nichž se většina jen opakuje, zpravidla případně něco dodávají. Jako příklad uveďme:

**Ecl. 132 (ed. Fischer):** Ἀνατοιχεῖν μὴ λέγε, ἀλλὰ διατοιχεῖν. (1. kniha)

**Ecl. 413 (ed. Fischer):** Ἀνατοιχεῖν μὴ λέγε, ἀλλὰ διατοιχεῖν. (3. kniha)

*Natáčēt neříkej, ale přetáčēt*

*Natáčēt neříkej, ale přetáčēt*

Tato hesla se shodují.

**Ecl. 133 (ed. Fischer):** Ἦνυστρον λέγε, μὴ ἔνυστρον. (první kniha)

**Ecl. 414 (ed. Fischer):** Ἦνυστρον μὴ λέγε, ἀλλὰ ἦνυστρον, ὅτι καὶ ἀρχαῖον. (třetí kniha)

*Řikej Énystron, nikoli enystron.*

*Enystron neříkej, ale énystron, protože to je původní.<sup>86</sup>*

O některých glosách Fischer soudí, že mohly být přidány dodatečně při přepisu a navrhuje jejich odstranění (např. heslo 412 [ἑωνησάμην])<sup>87</sup>. Neopakovaná hesla nebo citáty musí být ovšem zcela jistě původní – Fischer nabízí vysvětlení vzniku 3. knihy, že se jedná o Frýnichem později doplněné glosy a případné korektury již existujících hesel, které shromáždil až na konec seznamu a které někteří pozdější písaři označili za 3. knihu. Absenci glos v jiných rukopisech vysvětluje Fischer tak, že jiní přepisovatelé nepovažovali „dodatky“ za důležité a již je k přepisovanému *Eklogy* nepřidali.

Důvod vzniku *Eklogy* nám poodhaluje (jen v některých rukopisech dochovaný) Frýnichův věnovací dopis Cornelianovi, který zní:

Φρύνιχος Κορνηλιανῶ εὖ πράττειν

Τὴν τε ἄλλην σου παιδείαν θαυμάζων, ἦν διαφερόντως ὑπὲρ ἅπαντας ὄσοις ἐγὼ ἐνέτυχον πεπαίdeυσαι, καὶ δὴ καὶ τοῦτο θαυμάσας ἔχω, τὸ περὶ τῶν καλῶν καὶ δοκίμων ὀνομάτων κρίσιν. ταῦτ' ἄρα κελεύσαντός σου τὰς ἀδοκίμους τῶν φωνῶν

<sup>86</sup> Ve třetí knize je v hesle uveden „chybný“ tvar a doporučený je okomentován. Oba výrazy značí **slez**, čili čtvrtý, vlastní žaludek přežvýkavců

<sup>87</sup>Tamtéž, str. 30.

ἀθροισθῆναι πάσας μὲν οὐχ οἷός τ' ἐγενόμην τὰ νῦν περιλαβεῖν, τὰς δ' ἐπιπολαζούσας μάλιστα καὶ τὴν ἀρχαίαν διάλεξιν ταραττούσας καὶ πολλὴν αἰσχύνην ἐμβαλλούσας. οὐ λανθάνει δὲ σέ, ὥσπερ οὐδ' ἄλλο τι τῶν κατὰ παιδείαν, ὡς τινες ἀποπεπτωκότες τῆς ἀρχαίας φωνῆς καὶ ἐπὶ τὴν ἀμαθίαν καταφεύγοντες πορίζουσι μάρτυράς τινας τοῦ προειρησθαι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τάσδε τὰς φωνάς· ἡμεῖς δὲ οὐ πρὸς τὰ διημαρτημένα ἀφορῶμεν, ἀλλὰ πρὸς τὰ δοκιμώτατα τῶν ἀρχαίων. καὶ γὰρ αὐτοῖς εἴ τις αἴρεσιν προθείη, ποτέρως ἂν ἐθέλοιεν διαλέγεσθαι ἀρχαίως καὶ ἀκριβῶς ἢ νεοχμῶς καὶ ἀμελῶς, δέξαιντ' ἂν ἀντὶ παντὸς ἡμῖν σύμψηφοι γενόμενοι τῆς ἀμείνονος γενέσθαι μοίρας· οὐ γὰρ τις οὕτως ἄθλιος ὡς τὸ αἰσχρὸν τοῦ καλοῦ προτιθέναι. ἔρρωσο.

Ἵστις ἀρχαίως καὶ δοκίμως ἐθέλει διαλέγεσθαι, τάδε αὐτῷ φυλακτέα.

*Frýnichos srdečně zdraví Corneliana,*

*jednak obdivuji tvé celkové vzdělání – na rozdíl od všech těch, jež jsou prošlí mojí výukou – a také vůbec také i uvažování nad způsobnými a vhodnými slovními výrazy. Byť jsi mi nakázal, abych shromáždil nevhodné fráze, i tak jsem nebyl s to, abych zahrnul všechny pojmy současné, či nejčastější pojmy porušující starou řeč a způsobující mnoho hanby. Jistě ti neuniká, jako ostatně nic z toho, co ses učil, že ti, kteří užívají starou řeč a pro neznalost si opatřují svědky, že ty určité výrazy byly používány Starými. My se však nepodřizujeme chybám, nýbrž tomu, co je ze staré řeči nejvhodnější. Totiž nabídne-li jim někdo volbu, chce-li rozmlouvat postaru a správně či moderně a nevhodně, ukázali by namísto všeho, že nabyli stejného názoru, jaký máme my, a získali větší správnost. Nikdo není totiž tak bídný, aby upřednostňoval nepatřičné před způsobným.*

*Zdráv bud'!*

*Kdo chce rozmlouvat jako staří a vhodnou řečí, nechť dbá těchto věcí:*

Dále následuje výčet slov a jejich výklad – na jejich základě je možné pozorovat Frýnichův pracovní postup.

### **Možné zdroje, z nichž Frýnichos čerpal nebo se vůči nim vymezoval**

Při rozboru díla byla postupně identifikována určitá místa (již dříve zmíněné „série hesel“), která lze přímo ztotožnit nebo nalézt jejich reference v jiných lexikografických dílech, jimiž

se Frýnichos při sepisování inspiroval nebo mu sloužily jako zdroj. Fischer<sup>88</sup> tyto reference podrobně rozebírá a představuje hlavní díla, s nimiž Frýnichos buď musel pracovat nebo vůči jejich obsahu svým vlastním slovníkem vystupuje. Těmito díly jsou slovníky Ailia Dionýsia, Filetaira, Moirida, Júlia Polluka či anonymní *Antiatticista*.

### 4.3 *Ekloga a Antiatticista: Srovnání slovníků*

Jak *Ekloga*, tak *Antiatticista* mají mezi sebou mnoho názorových rozdílů, ale také i shod, ať již po stránce obsahové nebo po stránce rukopisné. Oba slovníky byly primárně rukopisně dochovány a jsou tím pádem jedněmi z mála lexikografických děl, které jsou dochovány přímo, bez nutnosti rekonstrukce z jiných děl<sup>89</sup>. Jedním z rozdílů je však to, že Frýnicha máme více či méně dochovaného v mnoha opisech a s doprovodnými texty ozřejmujícími účel díla. Naproti tomu *Antiatticista* se dochoval pouze v jednom rukopise a bez žádných dalších informací navíc a zpočátku i s nejasnou datací (viz kap. 4.1.1.).

Přístup k dílům v historické době byl rovněž odlišný. Frýnichova *Ekloga*, i přes autorův krajní purismus, byla velmi oblíbená v byzantské době a často součástí rukopisů obsahujících jiná lexikografická nebo gramatická či řečnická díla: Rukopis Parisinus Graecus 2650 (M)<sup>90</sup> z 15. století obsahuje lexikografická díla společně s *Eklogou*. Ta se nachází také v rukopise čs. 160 z cremonské Biblioteca Governativa (R), kde si vedle anonymního synaktického spisu ještě společně s Ísokratovými řečmi. V dalších rukopisech je to obdobné. Byzantská vzdělanost při výuce klasické řečtiny z atticismu a jeho plodů vycházela a Frýnichos patřil mezi jejich „uznávané“ autory. Oproti tomu *Antiatticista* stál se vši pravděpodobností na okraji povědomí. Už jen jeho pojmenování ἄλλος ἀλφάβητος v kodexu Coislianus 345 dokládá to, že byl považován nejspíš jen za „další“ z řady slovníků, jež jsou k dispozici, ale jimž není věnována větší pozornost. S tím taktéž souvisí i názor bádání, že Frýnicova *Ekloga* nebyla rukopisnou redakcí zkrácena (případně jen minimálně), ale *Antiatticista* byl při opisování zkrácen skoro až do neúnosné míry, takže se stal v této podobě pro praktické účely takřka nepoužitelným. Zda však byl takto zkráceně zapsán již v archetypu, který Valente odhaduje do 10. století, či až teprve v přepisu do kodexu Coislianus 345, není možné říci.

Kromě této fyzické stránky je zásadní především i stránka obsahová, neboť *Ekloga* reprezentuje onen přísný pohled na výběr slov pro spisovnou „původní“ attičtinu, kdežto

---

<sup>88</sup>Fischer (1974), str. 39nn.

<sup>89</sup> To ovšem, neznamená, že se s jinými díly, v nichž jsou dochována svědectví, nepracuje.

<sup>90</sup> Symboly v závorkách značí rukopisy dle Fischerova vydání (pozn. Autora).

základním rysem *Antiatticisty* je přístup schvalující užívání mnohem širšího spektra slov jak v časovém, tak stylistickém smyslu.

Slovníky *Ekloga* a *Antiatticista* budou porovnány skrze představení struktury lemmat u obou z nich, poté budou citována některá hesla, která mohou být reakce autorů slovníků na sebe navzájem, poté budou následovat citace hesel, na nichž bude demonstrováno, jakých jazykových jevů si oba slovníky nejčastěji všímají, poté bude porovnán rozdíl v „atticistickém kánonu“, z něhož slovníky čerpají, a nakonec bude shrnut a porovnán účel obou děl.

#### 4.3.1 Struktura lemmat

V obou slovnících je znát atticistická preskriptivní dikce, jíž jsou jednotlivá hesla psána. Slova jsou komentována jakožto vhodná či nevhodná pro použití a na základě stručných a jasných vysvětlení je zdůvodněno, proč tomu tak je. Tyto imperativní pokyny se často opakují a vlastně tak tvoří určitý typ struktury lemmatu, podle nichž jde celý daný slovník roztrždit. V *Antiatticistovi* se můžeme setkat s následujícími:

Nejobvyklejší strukturou je vazba **ἀντὶ τοῦ** (dosl. *namísto*):

**Alpha 13 (ed. Valente):** Ἄξιον: ἀντὶ τοῦ εὐωνον. Λυσίας ἐν τῷ κατὰ τῶν σιτοπωλῶν.  
*Axion tj. (v)hodno: namísto euónon* (tj. levný, dle LSJ). *Lýsiás v (řeči) proti obchodníkům s obilím.*

Další častou vazbou je fráze **(οὔ) φασι δεῖν λέγειν, ἀλλὰ...** (*praví, že se [ne]má říkat, ale*), která se ve slovníku rovněž často vyskytuje a typicky uvozuje hesla, v nichž se rozchází s názorem jiných atticistů, poněvadž je považuje za přijatelná ve spisovné řeči. V následujícím příkladu je zajímavý i autorův komentář zmiňující mluvčí klasické attičtiny jakožto οἱ παλαιοί „Staří“.

**Delta 13 (ed. Valente):** Δέλφακα: τὴν θήλειαν φασι δεῖν λέγειν, ἀδιαφόρως τῶν παλαιῶν τιθέντων.

*Vepř (delfaka, nom. δέλφαξ): (Atticisté) praví, že se (slovo) má užívat v ženském rodu, bez ohledu na to, že to tak Staří (také) říkali.*

Jindy komentář udává informaci, že výraz v lemmatu se dá použít vedle (ἐπὶ τοῦ) výrazu upřednostňovaným atticisty:

**Epsilon 95 (ed. Valente):** Εὔσχημον: ἐπὶ τοῦ καλοῦ.

*Způsobný (Euschémón): o krásném.*

Podobně vymezující fráze vůči názoru jiných atticistů jsou fráze **κωλύουσι λέγειν** (brání říkat) **οὐκ ἔωσι λέγειν** (dosl. nenechávají říkat).

**Phi 2 (ed. Valente):** Φάλαγγας κωλύουσι λέγειν τὰ ξύλα, ἐφ' ὧν τὰ πλοῖα νεωλεῖται.

*Fallangas (Atticisté) zakazují (tak) říkat kmenům, po nichž jsou plavidla vytahována na břeh.*

Další atticisty nedoporučovaná slova jsou uvozena slovesy jako ἐκβάλλουσι, μέμφονται, αἰτιῶνται, διώκουσιν

**Epsilon 95 (ed. Valente):** Εὐόμιλος: καὶ τοί γε τὴν ὁμιλίαν αὐτῶν ἐκβαλλόντων.

*Společenský (euomilos): Dokonce i (toto slovo) vyřazují z užívání (v řeči).*

Jiné výrazy, jichž se *Antiatticista* zastává, jsou označovány jinými atticisty pojmem ἀδόκιμον, tj. *nehodné* (viz struktura hesel v *Ekloze* komentovaná tímž výrazem):

**Epsilon 22 (ed. Valente):** Εὐειδής: οὕτω φασὶν ἀδόκιμον εἶναι τὸ ὄνομα. ἀλλ' ὁ καλὸς Ξενοφῶν Ἀπομνημονευμάτων τρίτῳ, Ἡρόδοτος πρώτῳ δις καὶ τρίς, καὶ ἀπειράκις οἱ κωμικοί.

*Pěkný (Eueidés): Právě, že to jméno je takto nehodné. Ale přitom jej milý Xenofón (užívá) ve třetí knize Vzpomínek, Hérodotos (užívá) dvakrát a třikrát v první knize, a komediografové nespočetněkrát.*

Za povšimnutí stojí užití adjektiva καλός, které potvrzuje subjektivní zabarvení obhajoby slovní zásoby z Xenofóntových děl, jejichž zařazení do attické literatury nebylo atticisty přijímáno.<sup>91</sup>

Reakce na preskriptivní pravidla jiných učenců a obhajování užívání slova je uvozeno i vazbou **(οὐκ) ἄξιοῦσι λέγειν** ((ne)považují za vhodné říkat). Jedno lemma dochovává i

---

<sup>91</sup>Valente (2015), str. 47.



explicitní vyjádření autora antiatticisty vůči svým předchůdcům:

**Gamma 6 (ed. Valente): Γοργός:** τοῦτο ἀξιούσιν ἐπὶ τοῦ κατὰ τὰ ὄμματα τοιούτου τάσσεσθαι, ἢ ἐπὶ τοῦ κεκινημένου κατὰ πρόσωπον, οὐ μέντοι ἐπὶ τοῦ ταχέος ἢ ἀνδρείου. ἐλέγχει δ' αὐτοὺς Ἀριστοφάνης Εἰρήνη.

**Prudký (gorgos):** *Tímto slovem považují za vhodné označovat člověka, pokud jde o (jeho) oči nebo o pohyby obličeje, ale ne rychlého nebo odvážného (tvora). Jejich názor potvrzuje Aristofanés v Míru.*

Názor, že se nemusí užívat ve spisovné řeči pouze jeden výraz, ale i jiný, je představen frází **οὐ μόνον (, ἀλλὰ...)** (tj., *nejen, ale...*). V rámci hesla je výraz uvozený οὐ μόνον ten, který atticisté schvalovali a považovali za správný, ale autor *Antiatticisty* k němu přidává ještě i výraz z tehdejšího jazyka, který je podle něj také přípustný:

**Kappa 38 (ed. Valente): Κρεμάσω:** οὐ μόνον κρεμῶ. Ἀλκαῖος Γανυμήδει.

**Pověsím (Kremasó):** *nejen (tvar) kremó. Alkaios v Ganymédovi.*

V příkladu výše reprezentuje tvar κρεμῶ tzv. attické futurum, které právě atticisté v jazykovém úzu prosazovali.

V některých heslech slovníku se tehdejší řeč označuje jako **συνήθεια**, tedy opět výraz označující protiklad vůči názoru ostatních atticistů, obvykle bývá zmíněna ve frázi, např. **ἐν τῇ συνηθείᾳ:**

**Epsilon 46 (ed. Valente): Ἐργοδοτῶν:** ὡς κὰν τῇ συνηθείᾳ. Ἀπολλόδωρος.

**Objednatel (Ergodotón):** *(tak) jako v obecné řeči. Apollodóros.*

V *Ekloze* mají jednotlivá hesla také velice podobnou a často se opakující strukturu, z níž můžeme poznat autorův názor na spisovný (tj. attický) jazyk. Tyto fráze jsou oproti *Antiatticistovým* frázím značícím připouštění spíš imperativní a striktnější, přesně právě v duchu přísného purismu a mnohem užšího kánonu schvalovaných klasických autorů.

Velice často se v *Ekloze* objevuje označení nějakého výrazu, že je jeho užívání **ἀδόκιμον**, tj. *nevhodné* (či v jiných heslech např. také **οὐ δόκιμον**):

**Ecloga 3 (ed. Fischer):** Ἰκεσία· καὶ τοῦτο ἀδόκιμον, ἰκετεία δὲ λέγε.

*Motlidba (Hikesiá): i toto je nevhodné, říkej „hiketeiá“.*

V příkladu výše je možné vidět i další velice častou frází, která se v heslech objevuje, tj. pokyn, že se má něco tak a tak říkat, ve formě imperativu nebo futura verba dicendi, tj. λέγε, φαθὶ, ἐρεῖς, případně slovesná adjektiva týchž sloves: λεκτέον, ῥητέον:

**Ecloga 38 (ed. Fischer):** Ἐν χρῶ κυρίας φαθὶ καὶ μὴ ψιλόκουρος.

*Říkej en chró kúrias (dohladka oholen), nikoli psilokúros.*

**Ecloga 40 (ed. Fischer):** Ἡ χάραξ ἐρεῖς τὸ τῆς ἀμπέλου στήριγμα, οὐ κατὰ τὸ ἀρρενικόν.

*Řekneš ta tyč (hé charáx), jedná-li se o podporu pro hrozny, tedy ne v mužském rodu.*

**Ecloga 102 (ed. Fischer):** Ἐπίκλιτρον ῥητέον, οὐκ ἀνάκλιτρον.

*Je třeba říkat epiklintron (křeslo), nikoli anaklintron.*

Jednotlivé výrazy, s nimiž Frýnichos nesouhlasí, jsou označeny za chybné (tj. **σόλοικον**):

**Ecloga 118 (ed. Fischer):** Ἦς ἐν ἀγορᾷ σόλοικον, λέγε οὖν ἦσθα. ὀρθότερον δὲ χρῶτο ἂν ὁ λέγων “ἐὰν ἦς ἐν ἀγορᾷ”.

*Je chybné (říkat) és en agorá (byl jsi na agoře), říkej éstha. Ještě správněji by ale člověk řekl “kdykoli jsi na agoře” (eán és en agorá).*

Případně jsou hesla nekompromisně označena za barbarská (s označením barbarský ve smyslu nespisovný se však setkáváme u více atticistů):

**Ecloga 99 (ed. Fischer):** Ἐνδον εἰσέρχομαι βάρβαρον· ἔνδον γάρ ἐστι καὶ ἔνδον εἰμὶ δόκιμον. δεῖ οὖν εἴσω παρέρχομαι λέγειν. ἔσω δὲ διατρίβω οὐκ ἐρεῖς, ἀλλ' ἔνδον διατρίβω.

*Endon eiserchomai (dosl. vcházím uvnitř) (je) barbarské· Vhodné (je) totiž (spojení) je uvnitř nebo jsem uvnitř. A je třeba říkat vcházím dovnitř (eisó eiserchomai). Nacházím se dovnitř (esó) ale neřekneš, ale nacházím se uvnitř (endon).*

Jiná označení pro nevhodnost vyznačených slov ve slovnících jsou například také **ἀπαιδευτόν** (např. *Ecl.* 346) či **ἀμαθές** (např. *Ecl.* 282). Občas se objevuje i pobídka **φυλάττου** (tj. *střež se*):

**Ecloga 20 (ed. Fischer):** **Σπίλος**· καὶ τοῦτο φυλάττου, λέγε δὲ κηλὶς.  
*Skvrna (spilos)· i tohoto se střež, říkej kélis.*

Frýnichovou oblíbenou frází jsou neosobní vazby **δεῖ, χρῆ** či **δέον** (**λέγειν/ λέγεσθαι**):

**Ecloga 33 (ed. Fischer):** **Ἡ ὄμφοξ**, ἢ βῶλος θηλυκῶς δέον, οὐκ ἀρσενικῶς.  
*Omfox (Nezralý plod), je-li řeč o plodu, musí být (slovo) ženského rodu, nikoli mužského.*

Hesla mohou být někdy označována nejen tímto ex negativo způsobem, leč i pozitivně, tedy, že dané slovo je **δόκιμον** (tj. *vhodné*), případně **ἀρχαῖον** (tj. *staré*):

**Ecloga 61 (ed. Fischer):** **Νοίδιον** καὶ βοίδιον ἀρχαῖα καὶ δόκιμα, οὐχὶ νοῦδιον καὶ βούδιον.  
*myšlenka – (diminutivum; noidion) a býček (boidion) jsou staré a uznávané (tvary), nikoli núdion a búdion.*

Nakonec se *Ekloga* vyznačuje především svojí silnou autorovou subjektivitou – Frýnichos často slova hodnotí spíš podle toho, co si myslí či jak mu osobně znějí:

**Ecloga 41 (ed. Fischer):** **Σκίμπους** λέγε, ἀλλὰ μὴ κράββατος· μιὰρὸν γάρ.  
*Říkej Skimpús (deka), nikoli krabbatos, poněvadž to je hrozné.*

Některé negativní názory v komentářích jsou takto stručné, jiné jsou nicméně vyjádřeny poněkud zajímavěji:

**Ecloga 63 (ed. Fischer):** **Βελόνη** καὶ βελονώλης ἀρχαῖα, ἢ δὲ ῥαφὶς τί ἐστὶν οὐκ οἶδα. ἢ δὲ ῥαφὶς τί ἐστὶ οὐκ ἄν τις γνοίη.  
*Beloné (jehla) a belonopólés (prodavač jehel) jsou staré výrazy, ale rhafis - co to je, to nevím. Nikdo asi neví, co to je „rhafis“.*

Na základě výčtu jednotlivých lemmat obou slovníků je zřejmé, že *Antiatticista*, i přes své stručnější a chudší dochování má hesla ucelenější, sjednocenější a nejsou-li zrovna příliš stručná (nejspíše kvůli rukopisné epitomizaci), poskytují srozumitelné vysvětlení důvodu, proč by dané slovo, jinými atticisty zamítané, mělo být přípustné pro spisovný jazyk. Oproti tomu *Ekloga* má v podobě hesel větší pestrost a spíše náhodný výčet slov okomentovaných volněji a subjektivněji, ačkoli se některé komentovací fráze také oopakují. Na rozdíl od *Antiatticisty* nejsou tak jednotné a přehledné. Frýnichovo dílo nese známky spíše velké volnosti, ačkoli jeho obsah se snaží prosazovat přísná pravidla pro spisovný jazyk.

Dalším rozdílem mezi oběma slovníky je stav dochování, již nastíněný v odstavcích o rukopisné tradici – *Ekloga* má velmi bohatou rukopisnou tradici a jednotlivé jejich porovnání vedlo Fischera k závěru, že slovník nebyl ani během jednotlivých pořizování opisů zkrácen (případně minimálně).<sup>92</sup> Oproti tomu *Antiatticista*, dochovaný pouze v jediném exempláři, sám tuto možnost srovnání neposkytuje, ale již ze struktury jeho lemmat je zřejmé, že musel být zkrácen zcela jistě. Některá lemmata jsou např. okomentována pouze jedním vysvětlujícím slovem bez žádných dalších doplnění:

**Gamma 31 (ed. Valente): Γραικός:** ὁ Ἑλλην.

**Řek (Graikos):** *Hellén*

Komentář ale někdy může obsahovat i odkaz na výskyt komentovaného výrazu:

**Alpha 79 (ed. Valente): Ἀποτεύχεται:** ἀντὶ τοῦ ἀποτετευκται. Ἀνάξιππος Κεραυνῶ.

**Apotetychétai (mám nepovedeno):** *namísto apoteteuktai. Anaxippos v Blesku.*

Velice často (!) však jsou ve slovníku lemmata, která nijak komentovaná nejsou a obsahují pouze odkaz na dílo, v němž se vyskytují:

**Epsilon 96 (ed. Valente): Ἐφάπαξ:** Εὐπολις Κόλαζιν.

**Efapax (najednou):** *Eupolis v pochlebnících.*

I z těchto příkladů je patrné, že *Antiatticista* utrpěl příliš velké zkrácení hesel, které vynechalo nejen mnoho zajímavého informačního materiálu o řeckém jazyce či reáliích, ale jistě i

---

<sup>92</sup> Fischer (1974), str. 45.

argumentech ohledně definice spisovné řeči (viz kapitola níže). I přes tento postih však lze konstatovat, že oproti *Ekloze* mají hesla v *Antiatticistovi* konzistentnější a přehlednější strukturu. Největší strukturální rozdíl mezi slovníky tvoří ovšem lemma samotné: Až na výjimky značí lemma v *Antiatticistovi* vždy doporučovaný výraz, byť ostatními atticisty odmítaný, ale lemma v *Ekloze* (opět s pár výjimkami) označuje výraz nevhodný, který je v komentáři doplněn vhodným. Obrazně by se lemmata dala popsat vzorem:

*Antiatticista:*            **A, ne(jen) B**  
*Ekloga:*                    **ne A, ale B**

Z toho důvodu není možné ve slovnících najít žádné zcela totožné heslo, neboť co je lemmatem v jednom, je součástí komentáře v druhém a naopak (srv. příklad Ecl. 137 vs. Kappa 88 v následující kapitole).

#### 4.3.2 Možné reakce autorů

Fischer ve svém vydání *Eklogy* udává výčet všech hesel, která se tématicky shodují s *Antiatticistou*. Až na výjimky z první knihy se tato odpovídající hesla s *Antiatticistou* nalézají zejména v druhé knize.<sup>93</sup> V některých případech badatel dále soudí, že některá hesla z *Antiatticisty* mohl Frýnichos použít nepřímo (tj. skrze jiný pramen). „Odpovídajícími hesly“ se myslí reakce na hesla v jednom slovníku. To se projevuje především tím, že slovníky v drtivé většině zastávají protichůdné názory. Odpovídají si však tím, že sepsáním svého hesla Frýnichos buď reaguje na stanovisko v *Antiatticistovi*, nebo naopak autor *Antiatticisty* reaguje na Frýnichovo stanovisko. Hesla jsou citována v párech pro lepší přehled rozdílů. Ve všech osmi příkladech níže *Antiatticista* schvaluje to slovo, které *Ekloga* nepřipouští. Dokonce tomu tak je i v případě slova ὀσμή (Omicron 13 + Ecl. 62), kdy je *Antiatticistou* schvalovaný výraz ὀδμή považován za íónské nářečí.

**Ecl. 66 (ed. Fischer):** Ἀρχῆθεν οἱ ποιηταὶ λέγουσιν, τῶν δὲ καταλογάδην δοκίμων οὐδεὶς, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς.

*Básníci říkají „archéthen“ (od počátku), ale v próze to nikdo z uznávaných (nemá), nýbrž tvar „ex archés“.*

**Alpha 138 (ed. Valente):** Ἀρχῆθεν: Ἡρόδοτος ἐβδόμῳ.

*Archéthen (Od počátku): Hérodotos, v sedmé knize.*

<sup>93</sup>Fischer (1974), str. 40.

**Ecl. 68 (ed. Fischer):** Γαργαλίζειν λέγε διὰ τοῦ ρ, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ γ γαργαλίζειν.

**Gamma 28 (ed. Valente):** Γαργαλίζειν: οὐ γαργαλίζειν.

*Ve slově gargalízein (lechtat) užívej dvou R, nikoli G – gangalízein.*

**Gangalízein (lechtat), ne gargalízein.**

Následující příklad považoval Latte<sup>94</sup> za jedno z hesel, z jehož znění se může zdát, že Frýnichos přímo reagoval na *Antiatticistu*:

**Ecl. 358 (ed. Fischer):** Στρηνιαῶν·τούτω ἐχρήσαντο οἱ τῆς νέας κωμωδίας ποιηταί (e.

g. Antíphan. fr. 82 K.), ᾧ οὐδ' ἂν μανεῖς τις χρήσαιτο, παρὸν λέγειν τρυφᾶν.

**Sigma 6 (ed. Valente):** Στρηνιαῶν: καθ' οὗ ὁ βίος τάσσει. Δίφιλος.

*Řádit (strénián)·tento výraz používali autoři nové komedie, který by nikdo jiný nepoužil, leda by byl blázen. (Výraz) lze říci (slovem) trýfán.*

*Řádit (strénián): podle toho se vede život. Difilos.*

**Ecl. 317 (ed. Fischer):** Καρατομεῖν ἐρεῖς, ἀλλ' οὐ κεφαλοτομεῖν.

**Kappa 88 (ed. Valente):** Κεφαλοτομεῖν: Θεόφραστος περὶ εὐδαιμονίας.

*Použiješ karatomein (stínat), ale ne kefalotomein.*

*Kefalotomein, Theophrastos v díle O blaženosti*

**Ecl. 318 (ed. Fischer):** Λάκαιναν γυναῖκα ἐρεῖς, χώραν δὲ Λάκαιναν οὐδαμῶς, ὡς Εὐριπίδης παραλόγως φησὶν “τὴν ὡς Λάκαινα τῶν Φρυγῶν μείων πόλις”.

**Lambda 16 (ed. Valente):** Λάκαιναν τὴν παρθένον φασὶ δεῖν καλεῖν, τὴν δὲ χώραν Λακωνικὴν. Ἄλεξις Ἑλένης ἀρπαγῆ.

*Jako Lakainan (Lakóňanku) označíš ženu, ale v žádném případě zemi, jako Eurípidés nesprávně praví „město frýžské převeliké jako země Lakóňanka“.*

*Lakainan – Oni (sc. atticisté) praví, že je třeba takto označovat dívku, ale zemi jako „Lakónikén“ (Lakónii). (Viz) Alexis v Únosu Heleny.*

---

<sup>94</sup> Latte (1915), str. 379.

**Ecl. 316 (ed. Fischer): Καμύειν** Ἄλεξις, σὺ δὲ καταμύειν γράφε.

**Kappa 54 (ed. Valente): Καμύειν** οὐ φασι δεῖν λέγειν, ἀλλὰ καταμύειν.

**Kammýein** “ (zavřít oči) užívá Alexis, ale ty piš „katamýein“.

**Kammýein** Oni (sc. atticisté) tvrdí, že se to nemá říkat, nýbrž „katamýein“.

**Ecl. 62 (ed. Fischer): Ὄσμη** γράφεται διὰ τοῦ σ, τὸ δὲ διὰ τοῦ δ, ὁδμή, Ἴωνων.

**Omicron 13 (ed. Valente): Ὄζειν** οὐ φασι δεῖν λέγειν, ἀλλ' ὀδοδέναι. <καὶ ὀδμήν>, οὐχὶ ὀσμήν.

*Ve slově osmé (vůně) se píše „s“, ale pokud je v něm „d“, tedy „odmé“, je to íónské slovo.*

**Ozein** (vonět); Oni (sc. atticisté) tvrdí, že se tak nemá psát, ale „odódenai“. A také (užívejme) „odmén“, ne „osmén“.

Již v kapitole kap. 4.13.1. jsme zmínili heslo Βελόνη, jeho protějšek v *Antiatticistovi* je velmi stručný:

**Ecl. 63 (ed. Fischer): Βελόνη** καὶ βελονοπώλης ἀρχαῖα, ἢ δὲ ῥαφίς τί ἐστιν οὐκ οἶδα. ἢ δὲ ῥαφίς τί ἐστι οὐκ ἄν τις γνοίη.

113, 14 **Ῥαπίδα**: τὴν βελόνην. Ἐπίχαρμος.<sup>95</sup>

**Beloné** (jehla) a „belonopólés“ (prodavač jehel) jsou staré výrazy, ale „rhafis“ - co to je, to nevím. Nikdo nemůže vědět, co to je „rhafis“.

113, 14 „Rhapida“ jako „belonén“. (Užívá) Epicharmos.

Porovnání slovníků mezi sebou, které učinil již Latte a po něm Fischer a díky kterým bylo možné přibližně datovat vznik *Antiatticisty* a také prokázat, že Frýnichos při psaní *Eklogy* měl *Antiatticista* k dispozici jako jeden z pramenů, mimo jiné také ukázalo zvláštní skutečnost, že Frýnichos některá hesla z *Antiatticisty* převzal nebo na ně reagoval nikoli jednotlivě, nýbrž si bral celé řady hesel za sebou, což mělo za následek to, že jinak neuspořádaná *Ekloga* měla na určitých místech sled hesel, která byla uspořádána alfabetycky.<sup>96</sup> Jelikož pořadí hesel odpovídalo těm v *Antiatticistovi*, je původ v něm velice pravděpodobný. Kurt Latte rovněž

<sup>95</sup>Řecké výrazy βελόνη a ῥαφίς/ῥαπίς mohou ovšem vedle jehly označovat i středomořskou dravou rybu jehlici rohozobou (*Belone Belone*).

<sup>96</sup>Podrobnější komentář s tabulkou a kompletním výčtem jednotlivých shod hesel viz Fischer (1974), str. 39n.

kvůli této skutečnosti vyslovil svoji hypotézu, že *Antiatticista* mohl vzniknout jako polemická reakce na Frýnichovu první knihu *Eklogy*, který záhy reagoval vydáním druhé knihy, kde se polemicky vymezoval vůči *Antiatticistovi*. Tuto domněnku je nutné stále brát se zvýšenou opatrností.<sup>97</sup>

### 4.3.3 Nejčastější jazykové jevy

Poněvadž starověké slovníky téměř výhradně upřednostňovaly zápis slova do lemmatu v takovém stavu, v jakém se nachází v citovaném textu, zprostředkují nám tím i jednotlivé zvláštnosti v řecké gramatice, jejích proměnách během vývoje či mezi nářečími. To ostatně byla také jedna z věcí, jichž si atticisté všímali a snažili se na ně upozorňovat a nahrazovat je spisovnými variantami. V těchto případech se oba slovníky od sebe příliš neliší, neboť jejich slovní zásoba si je podobná a tím pádem i témata v nich doložená. Jednotlivé jevy zde budou citovány z obou slovníků zároveň, případně zvlášť, pokud se nalézají pouze v jednom z nich. Na rozdíl od lexikálních či sémantických rozdílů, jichž si atticisté všímají nejvíce, jsou názorové rozdíly ohledně gramatických jevů již menší a často srovnání ani neumožňují.

*Antiatticista* a *Ekloga* si všímají následujících gramatických či syntaktických odchylek oproti attické řečtině:

*Slovesné tvary:*

*Infinitiv:*

**Alpha 10 (ed. Valente):** Ἀποκριθῆναι: οὐκ ἀποκρίνασθαι.

*Apokrithénai (odpovědět):* ne apokrinasthai.

*Stahování augmentu (v případě Antiatticisty schvalované):*

**Eta 11 (ed. Valente):** Ἦλω: ἀντὶ τοῦ ἐάλω.

*Héló (byl zajat):* namísto heáló.

*Časování (schvalování užívání koncovky silného aoristu u slovesa φέρω):*

**Eta 1 (ed. Valente):** Ἦνεγκον: ἐπὶ πρώτου προσώπου. Σοφοκλῆς Τυροῖ, Ἀριστοφάνης Θεσμοφορίας.

*Énenkon (přinesl jsem):* o první osobě. Sofoklés v *Týrovi*, Aristofanés v *Ženách o Thesmoforiích*.

**Lambda 1 (ed. Valente):** Λελάβημαι: ἀντὶ τοῦ εἴλημμαι. Ἡρόδοτος ἔκτω καὶ τετάρτῳ, Εὐριπίδης Βάκχαις.

*Lelabémai (jsem jat):* namísto eilémmai. Hérotodos v *šesté a čtvrté knize*, Eurípidés v

---

<sup>97</sup> Latte (1915), str. 381n.



*Bakchantkách.*

*Mizení reduplikace ve slovesném perfektu:*

**Ecl. 25 (ed. Fischer):** Ὠμοκε ἄηθες· χρηὴ γὰρ ὀμώμοκε λέγειν.

*Tvar ómoke (odpřísáhl) je nevhodný – správně se má totiž používat tvar „omómoke“.*

*Skloňování:*

*Zpravidelňování paradigmatu:*

**Gamma 1 (ed. Valente):** Γυναί: ἀντί τοῦ γυναιῖκες. Φιλίππιδης Ἀδωνιαζούσαις.

**Gynai (ženy):** *namísto gynaiques. Filippidés v Plačkách nad Adónidem.*

**Omicron 22 (ed. Valente):** Ὀνειρα: Ἡρόδοτος πρῶτον ὄνειρον οὐδετέρως. Ὅμηρος ὀνειράτα.

**Oneira (sen):** *Hérodotos (má) oneiron v první knize v neutru. Homér (má tvar) oneirata.*

**Ecl. 140 (ed. Fischer):** Αἱ νῆες ἐρεῖς, ἀλλ' οὐχ αἱ ναῦς· σόλοικον γάρ· τὰς νῆας οὐκ ἐρεῖς, ἀλλὰ τὰς ναῦς.

*(V nominativu plurálu slova lodě) řekneš tvar „néés“, nikoli „naus“, to je nesmysl. Stejně tak neříkej (v akuzativu plurálu) „néas“, ale „naus“.*

*Frazeologie:*

**Epsilon 10 (ed. Valente):** Εἰς ὀρθὸν φρονεῖν: ἀντί τοῦ καλῶς φρονεῖν. Σοφοκλῆς Τριπτολέμῳ.

**Eis orthon fronein (správně si myslet):** *namísto kalós fronein. Sofoklés v Triptolemovi.*

**Ecl. 239 (ed. Fischer):** Τὸ ἐκὼν εἶναι οἱ παλαιοὶ ἐπὶ ἀπαγορεύσεως τιθέασιν, οἷον “ἐκὼν εἶναι μὴ ποιήσης” ἢ “ποιήσω”, καὶ “ἐκόντες ὄντες μὴ ποιήσητε” ἢ “ποιήσωμεν”. ὅσοι δ' ἐπὶ καταφάσεως τιθέασιν, οἷον “ἐκὼν εἶναι ἐποίησα”, ἁμαρτάνουσιν.

*Starí užívají obrat „hekón einai“ (záměrně) v záporné větě, tedy „záměrně to nedělej“ nebo „neudělám“ a „záměrně to nedělejte“ nebo „udělejme“. Ti, kteří frázi užívají v kladné větě, jako „záměrně jsem to udělal“, chybují.*

Srv. Též příklad Ecl. 118 (kap. 4.1.3.1).

*Sémantika:*

**Kappa 58 (ed. Valente):** Κῆδος οὐ φασι λέγεσθαι ἐπὶ νεκρῶν, ἀλλ' ἐπὶ γάμων.

*Kédos (svazek manželský) se podle nich nemá říkat o mrtvých, ale o manželích.*<sup>98</sup>

*Regionální/nářeční zvláštnosti:*

**Ny 14 (ed. Valente):** Νόμο(υ)ς: τὸ νόμισμα, οὗς οἱ Ἰταλικοὶ νούμ(μ)ους καλοῦσιν.

*Nomús: měna, kterou Italikové nazývají nom(m)ús.*

*Kolísání gramatického rodu:*

**Ecl. 40 (ed. Fischer):** Ἡ χάραξ ἐρεῖς θηλυκῶς τὸ τῆς ἀμπέλου στήριγμα, οὐ κατὰ τὸ ἀρρενικόν.

*(viz kap. 4.1.3.1.)*

*Pravopis:*

**Ecl. 72 (ed. Fischer):** Γρυλλίζειν διπλοῦν ἔχει τὸ ἀμάρτημα, ὅτι τε διὰ τῶν δύο λλ ἐκφέρεται, καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν φορτικῶς καὶ ἀσχημόνως ὀρχουμένων οἱ νῦν τιθέασιν. σὺ οὖν διὰ τοῦ ἐνὸς λ, καὶ ἐπὶ τῆς τῶν συῶν φωνῆς.<sup>99</sup>

*Tvar „gryllizein“ má dvoji chybu, a sice že je vyjádřeno se dvěma „LL“ a také že jej současní mluvčí užívají pro protivné a neslušné tanečníky. Ty však užívej jedno „L“ a ve významu kančího chrochtání.*

*Nová slova:*

**Ecl. 165 (ed. Fischer):** Νίμμα ὁ πολλὸς λέγει, σὺ δὲ ἀπόνιπτρον ἐρεῖς.

*Mnohý říká „nimma“ (voda k umývání), ty však říkej „aponiptron“.*

*Prozodie (Konkrétně diftongu [ai], který se později vyslovoval jako [e:])*

**Ecl. 191 (ed. Fischer):** Ἀρχαιῖκὸν λέγε ἐν δυοῖν ι ὡς Ἀλκαῖικὸν καὶ τροχαιῖκόν.

*U slova „archaikon“ (staré) užívej dvou „i“, stejně jako u slov „Alkaiikon“ (alkajské) a „trochaiikon“ (trochejské)*

*Dodržování stahování, odlišení od jiných literárních dialektů:*

<sup>98</sup> Slovo κῆδος může podle LSJ znamenat též i nářek nad mrtvými či pohřeb samotný.

<sup>99</sup> Ve Frýnichově díle *Preparatio Sophistica* je uvedeno heslo γρυλλισμός, které označuje druh egyptského tance a geminátou se liší od řeckého výrazu pro chrochtání.

**Ecl. 192 (ed. Fischer):** ῥέει, ζέει, πλέει· Ἰακὰ ταῦτα διαιρούμενα. λέγε οὖν ρεῖ, ζεῖ, πλεῖ.

*Slova „rheei, zeei, pleei“ (plyne, žije, pluje) jsou takto nestážena v iónštině, ty však používej tvary „rhei, zeí, plei“.*

#### *Fonologie a slovtvorba*

**Ecl. 224 (ed. Fischer):** Σμῆγμα καὶ σμῆξαι ἀνάττικα, Ἀττικὸν δὲ σμῆμα καὶ σμῆσαι, τὸ μὲν χωρὶς τοῦ γ, τὸ δὲ διὰ τοῦ σ.

*Tvary „smégma“ (mýdlo) a „sméxai“ (umýt) jsou neattické, atticky je to „sméma“ a „smésai“. První slovo je bez „g“ a u druhého se používá „s“.*

#### *Apokopa na konci slov (Odpadávání -v).<sup>100</sup>*

**Ecl. 247 (ed. Fischer):** Πάλι οὕτω λέγουσιν οἱ νῦν ῥήτορες καὶ ποιηταί, δέον μετὰ τοῦ ν πάλιν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι λέγουσιν.

*Slovo „pali“ (zpět) takto říkají současní řečníci a básníci, správně je ale výraz s „n“, tedy „palin“, jak to říkají Staří.*

Několik hesel v *Antiatticistovi* obsahuje i místopisné informace zabývající se názvů míst či náboženských svátků:

**Delta 65 (ed. Valente):** Δισωπτήριον καλοῦσιν Ἀθήνησι τὸν ναὸν τοῦ σωτῆρος Διός. ἔστι δὲ Ἀττικὸν τὸ σχῆμα. Διπόλια γοῦν καλεῖται ἑορτή, καὶ Διπολιώδη φησὶν Ἀριστοφάνης. Θουκυδίδης δὲ Διάσια καλεῖ τὴν ἑορτήν.

*Dísótérion nazývají v Athénách chrám Dia Spasitele. Jedná se o attický tvar. Svátek se nazývá Dípolia a Aristofanés užívá slova Dípoliódé. Thúkýdidés nazývá svátek Díasia.*

Ze srovnání vyplývá, že *Antiatticista* si více všímá variant ve skloňování či časování, případně novotvarů, ale například se v něm nenalézají žádné komentáře k výslovnosti, které se oproti tomu ve *Ekloze* objevují často. *Ekloga* taktéž obsahuje více informací o reáliích či kulturních souvislostech. Menší počet takových hesel v *Antiatticistovi* ovšem můžeme vysvětlit tím, že mohla být pro svou větší obsáhlost při opisování vynechána. Oproti tomu si oba slovníky společně nejvíce všímají variant v lexiku řečtiny, což je ostatně hlavní téma atticistických slovníků celkově.

<sup>100</sup> Apokopa -v u neuter typická v hovorové řečtině v antických slovnících nicméně doložená není.

#### 4.3.4 Kánon atticismu

Atticisté měli při vytváření obrazu správného spisovného jazyka určitou představu o tom, jak by měl vypadat. Tím se myslí, jak by měla spisovná attičtina vypadat ve smyslu gramatických pravidel, syntaktických konstrukcí, a především lexikální výbavy. Vzhledem k tomu, že klasická attičtina nebyla v té době živý jazyk ani na mluveném a (technicky vzato) ani na soudobém literárním poli, bylo třeba její princip identifikovat na základě určitého souboru textů z onoho období, kdy se hovořilo, potažmo psalo jazykem, který se atticisté snažili oživit. Tento *atticistický kánon* (nejedná se ale o zavedený termín) nebyl nikdy pevně stanoven, lišil se stejně jako názory jednotlivých atticistů. Každý atticistický gramatik či lexikograf měl jinou představu o tom, který daný autor z kterého daného období byl „čistě attický“. Zatímco jedno dílo bylo schvalováno jedním učencem, jiným bylo odmítáno. Je tedy třeba si uvědomit, že tento kánon nebyl nikdy jednotný.

I přesto lze jmenovat několik autorů, v jejichž případě se všichni atticisté shodovali, že do kánonu patří. Za vzory spisovného řeckého jazyka obecně (tedy nejen attického) platili např. historik Thúkýdídés, řečník Démostenés, filozof Platón, případně i komediograf Aristofanés. Tito autoři, jejichž dílo je (každého zvlášť i dohromady) dosti rozsáhlé pro komplexní model jazyka a obsahují všechna starověká vznešená literární témata, jsou bezpečně vždy u každého atticisty. Je na místě si povšimnout toho, že všichni výše zmínění autoři se určitým způsobem zasloužili o athénský stát či jeho prestiž – ani tento aspekt není vhodné podceňovat, poněvadž atticisté byli vedle prosazování jazyka i velice ovlivnění sentimentálním odkazováním na slavnou řeckou minulost, kterou v případě sféry attické řečtiny reprezentovala právě athénská polis. Z téhož důvodu se pak může zdát srozumitelnějším, proč atticisté do kánonu uznávaných autorů nezahrnovali například Xenofóna či Ísokrata, jejichž jazyk byl stejně attický i vznešený jako jejich výše zmíněných soukmenovců, ale pro své kritické postoje vůči athénské politice upadli v nemilost také i u pozdějších učenců.

Frýnichos ve své *Ekloze* cituje přímo či nepřímo celkem 59 různých klasických autorů či pozdějších gramatiků.<sup>101</sup> Jeho velmi přísné hodnocení přípustných výrazů se projevuje právě ve velmi úzkém kánonu autorů, které si bere za vzor: jsou jimi právě Thúkýdídés, Platón, Aristofanés a Démostenés. Ačkoli jiní atticisté se všeobecně inspirovali právě v jazyce řečníků, v *Ekloze* je jako absolutní autorita citován pouze Démostenés. Ostatní řečníci jsou méně častí. Některých případech se Frýnichos nezdráhá projev attických řečníků označovat za ne dost attický, jako v případě Lýsii:

---

<sup>101</sup> Viz Fischer (1974), str. 138nn.

**Ecl. 330 (ed. Fischer):** “Τὸν παῖδα τὸν ἀκολουθοῦντα μετ' αὐτοῦ”· Λυσίας ἐν τῷ Κατ' Αὐτοκράτους (fr. 20 Th.) οὕτω τῇ συντάξει χρῆται, ἐχρῆν δὲ οὕτως εἰπεῖν· “τὸν ἀκολουθοῦντα αὐτῷ”. Τί ἂν οὖν φαίη τις, ἀμαρτεῖν τὸν Λυσίαν, ἢ νοθεύειν καινοῦ σχήματος χρῆσιν; ἀλλ' ἐπεὶ ξένη ἡ σύνταξις, πάντη παραιτητέα, ῥητέον δὲ ἀκολουθεῖν αὐτῷ.

*“Ton paida ton akolúthonta met' autú (,chlapece následujícího jeho“)*· *Lýsiás v řeči proti Autokratovi takhle užívá toho spojení, správně by se ale mělo říci: “ton akolúthonta autó (tj. bez předložky a s dativem, pozn. překl)”. Kdo by toto řekl, že Lýsiás chybuje nebo kazí užíváním nové formy (jazyka)? ale jelikož je to cizí spojení, (je) absolutně nepřijatelné, má se říkat „akolúthein autó“.*

Vedle výše zmiňovaných autorů cituje *Ekloga* také autora tragédií Sofokla, ovšem pouze třikrát. I přesto ale patří ve Frýnichově díle mezi autory schvalované, případně je přinejmenším jeho výrazivo pozitivně hodnocené:

**Ecl 351 (ed. Fischer):** Πρόσφατον· καὶ περὶ τούτου πολλὴν διατριβὴν ἐποησάμην ἐπισκοπούμενος, εἰ μόνον λέγεται πρόσφατος νεκρὸς καὶ μὴ πρόσφατον πρᾶγμα. εὐρίσκετο δὲ Σοφοκλῆς ἐν τῇ Ἀνδρομέδῃ (fr. 124 N.<sup>2</sup>) τιθεὶς οὕτω·

“μηδὲν φοβεῖσθαι προσφάτους ἐπιστολάς”.

*Prosfatos (čerstvý)· i tímto (výrazem) jsem se hodně zabýval a prozkoumával jsem si, zda se říká jen čerstvá mrtvola a nikoli čerstvý čin. A našel jsem Sofokla, jak v Andromédě říká toto:*

*“není třeba se bát čerstvých zpráv”.*

*Antiatticista* uznává ve své koncepci spisovného jazyka nejen větší počet autorů, ale také má více referencí – ve slovníku je citováno celkem 136 autorů nebo gramatiků.<sup>102</sup> I přes umírněnou koncepci slovníku se nedá říci, že všichni citovaní autoři jsou automaticky schvalovaní, ale i tak je uznávaný kánon mnohem větší než u *Eklogy*. V určitém ohledu je ze všech atticistických slovníků největší, a proto si právě slovník vysloužil pojmenování *Antiatticista*. Vedle již výše zmíněných autorů jsou ve slovníku mezi schvalovanými autory jmenováni a hojně citováni z historiků např. kontroverzní Xenofón, z řečníků se často objevují Antifanés, Antifón, Hypereidés, Lýsiás či Ísokratés. Velká část citovaných slov

---

<sup>102</sup> Valente (2015), str. 267nn.

pochází z komedií, přičemž *Antiatticista* uznává i autory komedie střední i nové, citováni jsou např. Epicharmos, Eupolis, Kratinos, Alexis či Dífilos. V případě tragédie je často citován i Eurípídés, o němž jiní atticisté velice často mlčí. Autor slovníku mohl jistě mít rozličná mínění o různých autorech ohledně přijatelnosti, ale vzhledem ke slovníku to není možné blíže určit. Dá se přinejmenším vycházet z toho, že pokud je podoba lemmatu „X se má tak, stojí tak v tomto díle od tohoto autora“, bude onen citovaný autor nejspíše schvalovaný. V mnoha případech nám reference bohužel zcela chybí.

V některých případech *Antiatticista* cituje i výrazy z mluveného jazyka bez literárních dokladů, často z námořnické mluvy:

**Epsilon 131 (ed. Valente):** Ἐπιβατικά καλοῦσιν, ἃ οἱ ναυτικοὶ παρενθήκας λέγουσιν.

**Epsilon 132 (ed. Valente):** Ἐξω γλαῦκα οἱ ναυτικοὶ λέγουσιν, ὅταν ἡ θάλασσα ὑπερχέηται.

*Epibatika* nazývají to, čemu námořníci říkají *parenthékas* (tj. drobné zboží naložené na loď).

*Exó glauká* říkají námořníci, kdykoli se moře přelévá.

V těchto případech mohou dané výrazy vycházet ze soudobé řečtiny mluvené v Athénách, případně se jedná o kompilaci Pausaniova slovníku, který společně s Ailiem Dionýsiem mluvené attičtině věnuje mnoho prostoru.<sup>103</sup>

Kromě attických autorů *Antiatticista* zmiňuje a často také jako přijímané autory cituje Homéra a Hérodota, čímž se liší od všech ostatních atticistů. Hérodotos patří dokonce mezi jedny z nejčastěji citovaných autorů ve slovníku. Je třeba dodat, že v obou případech se jedná o slovní zásobu obou autorů, nikoli nářeční zvláštnosti. Nesetkáme se tedy se slovy v podobě, jakou mají v Hérodotově literární iónštině, ale spíše s výrazy obecnějšího rázu, které se typicky objevují u něj, aniž mají nářeční zabarvení (přinejmenším ne takové, které jsme sami schopní pozorovat). Nelze totiž zapomenout na to, že Hérodotos působil mnoho let v Athénách, kde také své dílo přednášel a posléze takové napsal. Z toho důvodu se tedy autor *Antiatticisty* mohl domnívat, že není důvod se obávat, že by mnoha slova u Hérodota nebyla dostatečně attická.

Rozdíly v obsáhlosti atticistického kánonu u *Eklogy* a *Antiatticisty* vyniknou ze všech autorů nejlépe, neboť se dá i na základě představení výše dobře pozorovat, že obě díla stojí na opačných stranách spektra.

---

<sup>103</sup> Srv. Heslo ε 132 s heslem ε 45 u Pausanii (ed. Erbse).

#### 4.3.5 Cíle obou slovníků

Srovnávání hesel mezi jednotlivými slovníky prokázalo, že *Antiatticista* původně obsahoval více hesel a podrobnější výklady (poněvadž již pouze v *Ekloze* jsou určité skupiny hesel, které v řadě za sebou korespondují s hesly v *Antiatticistovi* a polemizují s nimi – a mezi nimi se nacházejí hesla, jež v *Antiatticistovi* buď chybí, nebo je jejich komentář redukován). Kompilace a zkracování antických děl při přepisování rukopisů bylo však běžnou věcí a není žádného dochovaného antického slovníku, jež by tento osud nepotkal.

Účel vzniku *Antiatticisty* nemůže být blíže znám již proto, že se dochoval ve velmi omezené podobě a bez bližších údajů o autorovi či prostředí, kde dílo vzniklo. Jediným vodítkem je nám srovnání shod s *Eklogou*. Už Latte (1915) byl toho názoru, že autor *Antiatticisty* neměl v úmyslu odmítat nebo se stavět proti atticistickému purismu, naopak se snažil dokázat, že mnoho výrazů užívaných i v tehdejší jazyce, které atticisté vyřazovali z přijatelné slovní zásoby, se vyskytovalo i v klasické literatuře.<sup>104</sup> Pozoruhodné je ovšem to, že autor slovníku pro doložení slov často jako zdroj uváděl i autory mimo „tradiční“ atticistický kánon, případně i autory vyloženě neattické (viz výše). Dle Valenteho se musel autor zcela jistě opírat o dřívější lexikografická díla, z jejichž dobře zpracovaného materiálu čerpal, zcela jistě i dialektickými referencemi z díla *Περὶ τῶν ὑποπτευομένων* Aristofana Byzantského, pouze upravil jeho deskriptivní přístup v typicky atticistický purismus: I když se *Antiatticista* ve srovnání s *Eklogou* (a i jinými atticistickými slovníky) jeví být mnohem umírněnějším v uznávaných výrazech, nesmí se zapomínat na to, že se stále jedná o atticistický slovník a je tedy stále preskriptivní. Takový přístup je patrný např. z hesla o 5:

**Omicron 5 (ed. Valente):** Οὐχ οἶον ὀρ<γ>ίζομαι, οὐχ οἶον ἀλίσκω καὶ τὰ ὅμοια. σὺ δέ Πολὸν ἀπέχω τοῦ ὀρ<γ>ίζεσθαι.

*Οὐχ οἶον ὀρ<γ>ίζομαι, οὐχ οἶον ἀλίσκω a podobně, ty však (užívej frázi): Zcela se zdržuji hněvu (poly apechó tú orgizesthai).*

I z důvodu popsaného výše se *Antiatticistův* názor shoduje s Frýnichovým v *Ekloze*:

**Ecl. 348 (ed. Fischer):** Οὐχ οἶον ὀργίζομαι· κίβδηλον ἐσχάτως, μάλιστα δ' ἀμαρτάνεται ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, οὐχ οἶον καὶ μὴ οἶον λεγόντων, ὅπερ οὐ μόνον τῷ ἀδοκίμῳ ἀπόβλητον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἥχῳ ἀηδές. λέγειν δὲ χρὴ οὐ δήπου καὶ μὴ δήπου.

<sup>104</sup> Více viz Valente (2015), str. 43n.

*Úk hoion orgizomai* to je nanejvýš nevhodné, v tomto případě řeči nejvíce chybí; ti, co říkají *úk hoion* a *mé hoion*, nejen že se takový (výraz) musí zamítnout jakožto nevhodný, ale také (to je) zvukem nehezké. Má se říkat *ú dépú* a *mé dépú*.

*Antiatticista* je tedy atticistickým slovníkem, a proto jeho účelem muselo být samozřejmě vytvořit normu, již by se mělo řídit vyjadřování ve spisovném jazyce, tj. v klasické attičtině. V tomto ohledu se od jiných atticistických slovníků, a ani od *Eklogy* neliší. Podle povahy slovníku by se dalo říci, že jeho dalším účelem bylo představit atticismus v umírněnějším světle a postavit se proti ostatním učencům v nepoměrně větší svobodě v jazykovém vyjadřování, ať již se jednalo o poklasickou slovní zásobu, nestandardní klasické autory či výrazy z mluvené řeči nad rámec komedií. Taktéž by se dalo říci, že by účelem *Antiatticisty* mohla být reakce právě na Frýnichův radikální atticismus, pokud ovšem nebyla *Ekloga* naopak reakce na něj již od první knihy, což je také jedna z hypotéz. Ale nesmí se zapomínat na to, že se jedná pouze o domněnky moderních badatelů na základě srovnání mezi jednotlivými díly (mj. právě i s *Eklogou*) a žádné jiné informace o *Antiatticistovi* nemáme – pouze nelichotivé rukopisné nadepsání, že to je „další slovník“, tj. ἄλλος ἀλφάβητος. V každém případě je struktura *Antiatticisty* přehledná a sjednocená podle abecedy (jen podle prvního písmene) a výklad hesel je pečlivý (i přes tolik zkrácené dochování, jež máme k dispozici), a proto je možné *Antiatticistu* považovat za dobrý slovník napsaný vzdělaným autorem.

Poslání Frýnichovy *Eklogy* se od *Antiatticisty* přeci jen liší – již na základě věnovacího dopisu se jednalo původně o příručku napsanou pro konkrétního člověka, pravděpodobně na objednávku. Ve srovnání s jiným dílem, *Praeparatio Sophistica*, postrádá *Ekloga* jistou eleganci a přehlednost, není alfabetycky uspořádána, ale skládá se spíše z větších či menších shluků hesel, která byla pravděpodobně vyňata z jiných děl (mj. i z *Antiatticisty*), jimiž se řídila nebo s nimiž polemizovala. Fischer se dokonce domnívá, že Frýnichova chaotičnost zápisu je způsobená pravděpodobně tím, že své dílo sepsal spíš z paměti než pomocí podrobnějšího studia literatury. V tomto ohledu působí *Ekloga* jako velmi neuspořádané, skoro až nedbale zpracované a subjektivě laděné dílo. Zároveň by tato nedokonalost měla být Frýnichovi odpuštěna proto, že jej nepsal jako reprezentativní atticistický slovník (tím měla být *Praeparatio Sophistica*, která se ovšem dochovala jen fragmentárně), ale jako pomůcku pro jednu osobu, která jej o sepsání poprosila.

Přes tyto skutečnosti se *Ekloga* v pozdějších dobách stala nejčastěji popisovaným a nejdostupnějším atticistickým slovníkem. V byzantském období tvořila jeden ze základů



inspirace pro lexikografickou činnost Fótia či Thomase Magistera. *Ekloga* se rovněž stala symbolem atticismu celkově. Její nedokonalé zpracování si pozdější opisovatelé uvědomovali, a proto mají některé rukopisy uspořádání hesel podle abecedy, ačkoli není původní.

## 5 Shrnutí

Účelem této práce je představit českému prostředí ucelený přehled o atticistické lexikografii se všemi jejími představiteli v přehledné formě a v rámci jedné publikace. Díla jednotlivých autorů byla doplněna citacemi pro ukázkou jejich práce s lexikálním materiálem, případně s řeckým jazykem celkově, aby si mohl čtenář této práce udělat obrázek ihned a snadno, jelikož ne všechna díla (jak již bylo řečeno v úvodu) byla nově vydána v dostupnější formě. V současné době je naopak snazší se dostat k ukázkám nejstarších vydání slovníků, neboť jsou zdarma ke stažení na internetu v elektronické formě, ale k nejnovějším dílům je přístup horší, neboť vychází malým nákladem za vyšší cenu a ne každá knihovna jimi může být vybavena. I přesto je to však znakem toho, že zájem o antickou lexikografii je stále větší a třeba se stane i populárnějším i v českém vědeckém prostředí, neboť je stále k dispozici mnoho neprobádaných problémů, případně nezpracovaných lexikografů.

Srovnáním *Eklogy* a *Antiatticisty* byl podán ucelený obraz o atticistickém přístupu k lexikografii celkově a demonstruje i příklad polemiky mezi dvěma různými autory a skutečnost, že i přes společnou snahu o obrodu attičtiny nebyly názory ohledně podoby spisovného jazyka, jak toho docílit, jednotné. Tyto rozdílné názory bývají často realizovány jen v podobě polemických komentářů ohledně správnosti jednotlivých slov. Srovnání rovněž ale ukázalo i to, že jak *Ekloga*, tak *Antiatticista* (byť každý v jiné míře) i přes tyto možné polemiky dobře analyzují celkovou podobu řeckého jazyka jak po mluvnické, tak lexikální stránce a zaznamenávají tak mimo jiné i poznatky o vývoji řeckého jazyka. Oba slovníky jsou neocenitelné již svým dochováním a ačkoli *Ekloga* je dochována kompletněji a je také známější, z analýzy vyplývá, že *Antiatticista* v původní rozšířené podobě mohl pravděpodobně být slovníkem s kvalitnější strukturou a přehledností lemmat.

## 6 Bibliografie

- ADAMIETZ, J. (ed. 1992): *Asianismus*. In: Gert Ueding (Hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Bd. 1. Tübingen, , Sp. 1114-1120.
- ALPERS, K. (ed. 1981), *Das attizistische Lexikon des Oros: Untersuchung und kritische Ausgabe der Fragmente* (Berlin; SGLG 4).
- BEKKER, I. (ed. 1814): *Antiatticista*, in: *Anecdota Graeca*, Vol.1, *Lexica segueriana*, Nauck, Berlin, 75-116.
- CANFORA, L. (2004): *Dějiny řecké literatury*, Praha, KLP.
- COHN, L. (ed. 1913): *Griechische Lexikographie*, Appendix in: Brugmann, K., Thumb, A., *Griechische Grammatik* (Handbuch 2.1.), 577-99, C.H. Beck, München.
- COHN, L: (ed. 1898), *Der Atticist Philemon*, *Philologus*, 57: 353–367.
- DICKEY, E. (ed. 2007), *Ancient Greek scholarship*, Oxford university press.
- ERBSE, H. (ed. 1950), *Untersuchungen zu den attizistischen Lexika* (Berlin; *Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, philosophischhistorische Klasse, Jahrgang 1949, Nr. 2*).
- FISCHER, E. (ed. 1974), *Die Ekloge des Phrynichos* (Berlin; SGLG 1).
- FISCHER, E. (ed. 1974), *Die Ekloge des Phrynichos*, Berlin, SGLG 1, De Gruyter.
- GEOFFREY, A. (ed. 1989), *A Note on the Antiatticist* (98.17 Bekker), *Hermes*, 117.
- HANSEN, D (ed. 2013), *Das attizistische Lexikon des Moeris*, Berlin, SGLG 9.
- HAUPT, M. (ed. 1876): *Opuscula II.*, Leipzig.
- LATTE, K. (ed. 1915): *Zur Zeitbestimmung des Antiatticista*, *Hermes*, 50.
- LIDDEL, H.G., SCOTT, R., JONES, H.S. (ed. 1996): *Greek-English Lexicon*, Oxford.
- NAUCK, A. (ed. 1848) *Aristophanis Byzantii Fragmenta* – Halle.
- OSANN, Friedrich Gotthilf (ed. 1821), *Philemonis grammatici quae supersunt*, Berlin.
- SLATER, W. J. (ed. 2010), *Aristophanis Byzantii Fragmenta*, Berlin, SGLG 6, De Gruyter.
- Slovník *SUDA*, prostřednictvím projektu Suda Online: <http://www.stoa.org/sol/>
- STAESCHE, T. (ed. 1883): *De Demetrio Ixione grammatico*, Halle.
- TOLKIEN, J. (ed. 1925), *Lexikographie*, in: *RE 12/2*, Metzler, Stuttgart, 2432-82.
- VALENTE, S. (ed. 2015), *The Antiatticist: Introduction and Critical Edition*, Berlin, SGLG 16.
- WACHSMUTH, C. (ed. 1860), *De Cratete Mallota*, Leipzig.

*Der Neue Pauly*. Herausgegeben von Cancik, Hubert – Schneider, Helmuth – Landfester, Manfred. 2006. Online verze: <http://referenceworks.brillonline.com/browse/der-neue-pauly> (přístupné přes *Litterae ante portas*):

BROGGIATO, Maria. 2006. “Krates”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 29.5.2017

FORNARO, Sotera. 2006. “Eirenaios”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 23.5.2017

FORNARO, Sotera. 2006. “Herakleon”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 30.5.2017

FORNARO, Sotera. 2006. “Nikandros”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 29.5.2017

MATTHAIOS, Stephanos. 2006. “Phrynichus”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 10.7.2017

MATTHAIOS, Stephanos. 2006. “Philemon”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 26.5.2017

MATTHAIOS, Stephanos. 2006. “Vestinus”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 17.7.2017

MEISTER, Klaus. 2006. “Istros”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 29.5.2017

MONTANARI, Franco. 2006. “Apollodoros”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 29.5.2017

MONTANARI, Franco. 2006. “Aristophanes”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 23.5.2017

MONTANARI, Franco. 2006. “Demetrios 35”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 30.5.2017

MONTANARI, Franco. 2006. “Longinos”. In: *Der Neue Pauly*. Poslední přístup 24.6.2017

*Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, General Editor: Georgios K. Giannakis. Online verze: <http://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopedia-of-ancient-greek-language-and-linguistics/> (přístupné přes *Litterae ante portas*):

PANTELIA, Maria. 2013. “*Lexicography, History of*”. In: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Poslední přístup 29.5.2017

THESAURUS LINGVAE GRAECAE Online (přístupné přes *Litterae ante portas*)